

Jelige: Máról tegnapra virradólag

Imreh István pályakezdése (1919–1944)

Tartalomjegyzék

Támpontok	2
Család, környezet, ifjúkor	4
A tájékozódás évei (1930–1940)	9
Lépések a képzőművészeti pálya irányába.....	9
Népszolgák, mozgalmárok és szociográfusok körben.....	12
Diákévek Kolozsváron (1940–1944)	15
„Új erdélyi tudomány”.....	15
A közgazdaságtudományi karon.....	17
A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének tagjaként.....	18
A bálványosváraljai falukutató részvevője.....	25
A székelyudvarhelyi vándorgyűlés felszólalója.....	29
Az egyetemi évek lezárása.....	33
Családalapítás.....	34
Összegzés	35
A felhasznált források és irodalom jegyzéke	37

Támpontok

Jelen dolgozatban Imreh István életpályájának 1919-től 1944-ig terjedő szakának bemutatására vállalkozom. Az 1944-es év, Imreh István élettörténetében egyetemi tanulmányainak a végét és a korábitól sok tekintetben eltérő kontextus által meghatározott közéleti szerepvállalásának kezdetét jelöli. Szakmai felemelkedésének korszaka az 1940-es évekre tehető, 1948-ra a kolozsvári egyetem tanárává vált, ahonnan 1983-ban, docensként vonult nyugdíjba. Imreh István munkásságának és életművének „kanonizációja” során, a történész 1960-as 1970-es években megjelent műveinek alapvonásai, illetve értelmiségi státuszának ezen korszakban tapasztalt körülményei kerültek előtérbe, miközben az életpálya korábbi fejezetei elhalványultak. Imreh István korai életszakaszának életmű egészében való elhelyezésének kísérlete mellett, a „pályakezdés” időszakának feltérképezése során, társadalom-, és esztétörténeti kérdésekre próbáltam válaszokat keresni.

A marxizmus államszocialista rendszerek által 1948 után kelet(-közép)-európai viszonylatban piedesztálra emelt vulgármarxista irányzata, nem egy „demokratikus”, az alsóbb társadalmi rétegeket, illetve a „nép” gazdaság- és társadalomtörténetét avanszáló történetírást honosított meg, amely ily módon kapcsolódna a nyugat-európai történetírói iskolákhoz-, hanem „élvonalbeli” történészeitől a politikai eseménytörténet ideológiai és legitimációs célokat szolgáló művelését követelte meg.¹ Ily módon, a politikatörténet irányából való elfordulás, egyfajta „kényszerpályaként” is értelmezhető, melynek révén viszonylag kisebb kompromisszumok árán lehetőség nyílt a tudományos hierarchia másodvonalában való szerepvállalásra. Imreh István életművének „kényszerpályája” nem tematikai tekintetben, hanem a cenzúrának tett kisebb engedmények mellett, főként a tudományos hierarchia középmezijében való megrekedésében ragadható meg.² A kelet-európai rendszerváltásokat követően megnyíltak a korábban elzárt lehetőségek, illetve az elmaradt elismerések is megérkeztek. Ekkor azonban Imreh István 71 éves volt és Parkinson-kórban szenvedett.

Az erdélyi magyar társadalomtörténeti kutatások eredményeinek nemzetközi beágyazottságáról nem beszélhetünk. A magyarországi recepció szempontjából Imreh

¹ L. Erős Vilmos: Közép- és Kelet-európai történetírás, *Valóság*, 2014. 3. sz 81–108.

² 1989 után egy szenátusi döntést követően Imreh István utólag megkapta a professzori címet, ez azonban anyagi juttatásokkal nem járt.

István történetírói munkássága a „*kolozsvári magyar történetírói iskola*” gyűjtőnévvel jelölt történészeinek életművéhez hasonlóan viszonylag ismert. A román nyelvű szakirodalomba a 20. század második felében Kolozsváron alkotó magyar történészek eredményei nem épültek be, annak ellenére, hogy az államszocialista korszak második felében fokozódó politikai nyomás következtében megjelent román nyelvű publikációk nagy aránya miatt, ennek nyelvi akadályai nincsenek.³ Erdélyi magyar viszonylatban, Imreh István neve szakmai és laikus körökben is ismert, életművének a teljesség igényével fellépő megírására az eddigiekben nem került sor.

Imreh István munkásságának tudománytörténeti elhelyezésére először Wellmann Imre tett kísérletet, aki az imrehi életművet a Tagányi Károly által meghonosított földközösség-történeti kutatások beteljesítőjeként értelmezte, módszertani, és forráshasználat szempontjából is rámutatva a két kutató eredményei közötti kapcsolódási pontokra.⁴ Imreh István szakmai formálódásának fontosabb állomásait Benkő Samu foglalta dióhéjban össze, az Imreh István nyolcvanadik születésnapja alkalmából megjelent tanulmánykötet felvezetőjében.⁵ Az *Emlékkönyv*ben Imreh István irodalmi munkásságának a jegyzéke is megtalálható, mely az életmű kutatásának kiváló kiindulópontjaként szolgál.⁶

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság 2001-ben tanulmánykötetet jelentetett meg *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* címmel. A kiadványban Imreh István Bölöni Farkas Sándorról értekezett.⁷ 2004-ben a kötet második darabja is napvilágot látott, ennek utolsó tanulmányát azonban már Vofkori Mária írta a 2003 januárjában elhunyt Imreh István életművének erdélyi magyar gazdasági gondolkodás történetében való elhelyezésére téve kísérletet.⁸ Imreh István államszocialista korszakban megjelent publikációinak a cenzúra és a hatalom

³ L. Pál Judit: Néhány gondolat az erdélyi újkori társadalomtörténetírás-helyzetéről, *Erdélyi Múzeum*, 2010. 1–2. sz. 10–16.

⁴ L. Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig – Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig, *Etnographia*, 1989. 1–4. sz. 278–303.

⁵ Benkő Samu: A múltidéző titka. Élmény és biztos tudás, In. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999. 5–14.

⁶ Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk): *Emlékkönyv...* 1999. 537–555.

⁷ Imreh István: Bölöni Farkas Sándor. In. Csetri Elek – Egyed Ákos – Kerekes Jenő – Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, I., Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2001. 69–79.

⁸ Vofkori Mária: Imreh Istvánról, In. Csetri Elek – Egyed Ákos – Somai József – Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II. Kötet, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004. 309–335.

szempontjából való értelmezésére egy 2012-ben megjelent tanulmányomban tettem kísérletet.⁹

Család, környezet, ifjúkor

Imreh István 1919. szeptember 12-én született Sepsiszentkirályon. Férfi ágon annak a sepsiszentkirályi Imreh családnak volt a leszármazottja, amelynek legkorábban azonosítható tagja, a sellembergi csatában¹⁰ életét vesztő Imreh János, iskolai tanár volt. Imreh János fiát, szintén Jánosnak hívták, mely név, az Istvánnal és Mátéval egyetemben, gyakori az Imreh család leszármazottainak sorában. Imreh István családi emlékezetének szóbeli hagyománya három generációig nyúlik vissza.¹¹ A 16. században élt Imreh Jánosról és annak János nevű fiáról, Imreh István első ízben 1940-ben hallott Kelemen Lajostól.

Imreh Sámuel (Imreh István dédnagyapja) 1802-ben született Sepsiszentkirályon, felesége, Törös Judit pedig 1812-ben Ilyefalván. Házasságukból „*hét szép fiú*” született. A hét testvér közül a legfiatalabb, István volt, vele vette kezdetét „*az István sor*”, ugyanis innentől kezdődően „*egymást követően az elsőszülött fiúnak az István név dukál.*” Imreh Sámuel és családja élénken és tisztelettel övezve él az Imreh leszármazottak emlékezetében. A családfő, mint hétköznapi önmagát nem kímélve dolgozó, hétvégeken azonban az ünnepet megtartó személy elevenedik meg a családi elbeszélésekben, aki vasárnaponként a falu elején lévő régi házból, hét fiával vonult a település magaslati pontján lévő unitárius templomba. Törös Judit lobbanékony természetének emléke az Imreh család körében már-már közmondásossá vált, ugyanis – az Illyés Gyula visszaemlékezéseiben megformált női karakterekre emlékeztetve – „*igen-igen szép,*

⁹ L Both Noémi Zsuzsanna: Népszolgálat és kompromisszum – Életmű a szocialista Romániában, *Magyar Kisebbség*, 2012. 1–2. sz 273–315.

¹⁰ Mihai Viteazul, havasalföldi vajda 1599. október 28-án a sellembergi csatában győzte le Báthory András csapatát.

¹¹ A sepsiszentkirályi Imreh család régmúltjáról, és főként a család történetének hagyomány szerinti emlékezetéről Imreh István, két hónappal halálát megelőzően beszélt lányának, Farkas Máriának, oly módon, hogy az elbeszélést rögzítették is. A szépirodalmi értékkel bíró, értékítéletekben gazdag és anekdotikus elemekkel átszőtt eseményekben bővelkedő – így Imreh István személyiségéről is sok tekintetben relevanciával bíró – elbeszélés anyaga mára sajnálatos módon, csonkán, az elbeszélés egy részének az átírt formájában maradt meg, ugyanis a hanganyag egésze időközben elkallódott. A szöveg szerkesztett és jegyzetekkel ellátott változatának a közzétételére a *Korunk* folyóirat vállalkozott, azonban egyelőre még csak nyers-, kézirat formájában hozzáférhető. E dolgozat keretében az Imreh család történetének régmúltjára vonatkozóan az elbeszélés szövegére hagyatkoztam, a továbbiakban eltekintek a forrás jelölésétől.

kicsiny termetű, de formás és nagy indulatú, nagy mérgű asszony volt, akivel kicsit s jót!”

Imreh Sámuel és Törös Judit „*hét fia közül hat tanult, ha más egyebet nem, mesterséget.*”¹² A hét gyermek közül István (Imreh István nagyapja), testvéreivel ellentétben – akik többnyire szülőfalujuktól távolabb „próbáltak szerencsét” – otthon maradva, tanulás révén igyekezett egzisztenciát teremteni, melyet a nem túlságosan termékeny és méreteiben is szerény családi birtok hét fiú számára nem fedezhetett. Imreh István taníttatásában testvérének, Imreh Józsefnek is szerepe volt, ugyanis ő „*egy gazdag ilyefalvi lányt*” vett feleségül. Házasságukból gyermek nem született és „*nyilvánvalóan rokonszerető emberek lévén*” anyagi támogatást nyújtottak a tanulás útján szerencsét próbáló Istvánnak – a családi hagyomány szerint – Nagyenyeden folytatott tanulmányaihoz.¹³ Imreh István nagyapjára jellemző volt a Habsburg-ellenesség és a „kurucos szemlélet”, mely személyiség meghatározó tényező köré börtönviselés és önérzetes kiállásról tanúskodó történetek is kötődnek. Első házasságából egy lánya született, második feleségétől, – a kézdivásárhelyi születésű, de márkosfalvi családból származó – Kupán Margittól pedig két lánya, Ilona és Irénke, illetve egy fia, István. Az ötven éves korában újból házasságot kötő Imreh István újdonsült felesége férjénél harminc évvel volt fiatalabb, azonban házasságuk a hagyomány szerint harmonikus volt.

Az Imreh István és Kupán Margit második házasságából született három gyermek közül István (az idősebb Imreh István), jövedelméből családját eltartani képes kétgyermekes családfő volt, akit Benkő Samu keménykötésüként és élete során több foglalkozásba belekezdő, az újra és a változásra nyitott „*a háromszéki nyelvet ízesen beszélő*” jellemzésekkel illetett, akinek továbbtanulásra nem lévén lehetősége, alacsonyabb műveltséggel kellett beérnie.¹⁴

Idősebb Imreh István, élete folyamán foglalkozott teherfuvarozással, kocsmatartással és gyári munkával is, azonban – mivel ennek kötött munkaidejéhez nem tudott alkalmazkodni – szövetkezeti főkönyvelőként kereste a kenyerrevalót melyhez szép kézírása és gyors számolási készsége segítette hozzá, a „*vashoz, fémhez*

¹² A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést, *Művelődés*, 2014. 1. sz 26.

¹³ A Jakó Zsigmond és Juhász István által közzétett 1661 és 1848 közötti években Nagyenyeden tanult diákok névsorát tartalmazó kötetben az 1836-os évben szerepel egy Stephanus Imreh nevű diák, akinek származási helye hiányzott a nyilvántartásból. Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion, Bukarest, 1979. 240.

¹⁴ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 4.

értő ezermestert.”¹⁵ A többszörös hivatalváltáshoz Imreh István személyiség- és temperamentumbeli vonásai mellett nagypolitikai változások is hozzájárultak, ugyanis 1919-ben hivatalát nem önként adta föl, hanem a hatalomváltás miatt vesztette el.¹⁶ Az 1948-as hatalomváltást követően a család „kizsákmányolónak” minősült, így idősebb Imreh Istvánt 1951-ben kizárták a Román Kommunista Pártból, mert 1944-ig kocsma, élelmiszerüzlet és cséplőgép tulajdonos volt.

Idősebb Imreh Istvánnak és feleségének, a sepsibodoki unitárius családból származó Hajós Ősz Juliannának, két gyermeke született. A család magáénál gyermekeinek jobb sorsot szánva, földvagyonra nem lévén az utódok iskoláztatása mellett döntött. A házasságot a „tradicionális” nő-férfi kapcsolat jellemezte, amit a családfő karakteres férfiegyénisége implicált. Az élete során háziasszony és a családanya szerepét betöltő, megözvegyült Hajós Julianna élete Kolozsváron véget.

Imreh István visszaemlékezéseinek és élet-elbeszéléseinek keretei családjának nőági-felmenőire nem terjednek ki. Az apai ágú felmenők férfi tagjairól élő emlékezethez képest a család nőalakjait megelevenítő hagyomány szegényesebb, amit a nők „tradicionális” társadalmakra jellemző szerepköre magyaráz. Az asszonyok, háziasszony és feleség szerepében jelennek meg, jellemzésük fizikai adottságaik és háziasszonyi teendőik ellátásának a méltatásában teljesedik ki. Imreh István édesanyja és felesége is elsősorban családi és nem társadalmi szerepeket töltött be. Közéleti funkciót nem vállalva és az „iratgyártó intézményektől” távol maradva, a dokumentumokra alapozó retrospektív portré megrajzolása forrásbeli akadályokba ütközik. A társadalmi szerepek család körében élő nemek szerinti polarizálódása – és legfőképpen ennek ilyen irányú utólagos értelmezése – azok közé a tényezők közé sorolható, amelyek a székelyföldi szocializációs közeg jellegét, illetve annak meghatározó szerepét húzzák alá, egy- a magyar nyelvterületek egészéhez- és a városi életformához képest „archaikusabb” berendezkedésű társadalmi valóság többértű hatásaival együtt.

Imreh István gyermekkorának helyszíne Sepsiszentkirály, illetve Sepsibodok volt, ahová a család nem sokkal Imreh István születését követően költözött. Orbán Balázs nem vesztegetett sok szót Sepsiszentkirály patinázására, igaz a település első említésének ismertetése és neves szülöttjének, Szentkirályi Benedeknek a méltatása

¹⁵ Benkő Samu: A múltidéző titka... 4.

¹⁶ „Igyekeztem jó tanár lenni s az igazat írni, *Szabadság*, 1999. szeptember 18. 9.

mellett, megemlékezett arról is, hogy „*a falu szép regényesen fekszik a Kálmán és Eczen hegy között.*”¹⁷ Azt illetően, hogy ezt a bejegyzést Imreh István büszkén és sokat – Illyés Gyula Petőfi élményeihez hasonló érzelmekkel teli – olvasta, nem lehetnek kétségeink. Orbán Balázs, Sepsibodok leírása már nem ilyen hízelgő. Az utazó „*a faluban magában csekély figyelemre méltót talál[t]*” ezzel szemben, mintegy kárpótlás gyanánt, hosszasan taglalta a Bodok és környékén feltörő borvizek jótékony hatását melyről „*csudákat beszélnek*” és a település nevezetes régészeti emlékeit, melyeknek felelevenítésével „*nem csak a szem, hanem a hazafias lélek is öröm és gyönyörrel telik el*”.¹⁸

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében, úgy Sepsiszentkirály, mint Sepsibodok, a korábban Magyarország keleti részét alkotó, ma együttesen Erdélynek nevezett 102 723 km² terület részeként Romániához került. A két település, a 19 egészében elcsatolt vármegye közül¹⁹ annak a négy vármegyének az egyikéhez, Háromszék vármegyéhez tartozott, amelynek lakossága abszolút magyar többséggel rendelkezett.

Sepsiszentkirálynak az 1920-as népszámlálási adatok szerint 401, teljes egészében magyar nemzetiségű lakosa volt. Az 1930-as adatok szerint, vallási hovatartozás alapján a falu lakosságának döntő többségét református és unitárius felekezetűek (263, illetve 165) alkották. Kissebbséget képviseltek a római-katolikusok (96), illetve 1-1 fő vallotta magát evangélikus, illetve ortodox vallásúnak. Sepsibodoknak az 1920-as összesítés adatai szerint, 919 lakosa volt, melyből 915 magyarnak, 3 románnak, 1 pedig zsidó nemzetiségűnek vallotta magát. Felekezeti szempontból az 1930-as adatok szerint, Sepsibodok 1078 lakosa közül, 901 fő reformátusnak, 78 unitáriusnak, 77 római-katolikusnak, 15 evangélikusnak, 6 ortodoxnak és 1 görög-katolikusnak vallotta magát.²⁰

A trianoni döntést követően az erdélyi állami iskolák a román állam felügyelete alá kerültek, melynek intézkedései csak részben követték az 1918.

¹⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása – Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, III. Háromszék, Ráth Mór Kiadása, Pest, 1869. 30.

¹⁸ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...* 53–59.

¹⁹ Ide számítva Temes és Máramaros vármegyéket is, amely nem teljes egészében kerültek Romániához.

²⁰ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája – 1850–1992*, <http://varga.adatbank.transindex.ro/>, [utolsó megtekintés: 2014. február 25.]

december 1-én elfogadott *Gyulafehérvári határozatok*, illetve a Románia által 1919. december 9-én aláírt párizsi *Kisebbségi szerződés* előírásait.²¹

A romániai elemi oktatás jelentős állomása az 1924-es *állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről* szóló törvény volt, mely kisebb módosításokkal 1939-ig érvényben maradt. A törvény az elemi oktatás három színterét a nyilvános állami intézményeket, az állam által engedélyezett magánoktatási intézményeket, illetve a családban zajló nevelést különítette el. Az elemi iskola alsó szintjének tananyaga az oktatás további szintjének megalapozását szolgálta, országos szinten egységes volt. Kötelező tantárgyként a diákok órarendjében az írás-olvasás, hit- és erkölcstan, román nyelv, gyakorlati számtan és mértan, Románia történelme, földrajza és alkotmánytana, természettan és természetrajz, egészségtan, rajz, ének testnevelés és kézimunka szerepelt. Ezek mellett a fiúk esetében még hozzá kell számítani a gazdasági gyakorlatok-, lányok esetében pedig a háztartástan oktatását. Az elemi oktatás alsó szintjén a kisebbségi diákok számára a román nyelv kötelező oktatása mellett lehetőség nyílt az anyanyelven történő tanulásra, amit a törvény az elemi iskola felső tagozatának diákjai számára már nem tett lehetővé. Az elemi iskola felső tagozatának célját egyrészt a korábban megszerzett ismereteknek az elmélyítése, másrészt pedig a szakirányú, gyakorlati oktatás képezte.²²

Az 1925-ös évben került sor a magánjellegű iskolák tevékenységének, azaz az egyházak és egyesületek által működtetett oktatási intézmények munkájának a szabályozására. Törvény szerint bármely román állampolgárnak jogában állt iskolát alapítani abban az esetben, ha erre előzőleg a Köznevelési Minisztériumtól engedélyt kapott. A magániskolák ellenőrzését és felügyeletét ugyancsak a minisztérium végezte. A magánoktatási törvény hatálya alá tartozó iskolák nyelvét az iskolafenntartó határozta meg akkor, ha az intézményben tanuló diákok nem „*román eredetű*” szülők gyermekei voltak, ennek eldöntése pedig az állami szervek jogkörébe tartozott. A magániskola tanítási nyelvétől függetlenül, a diákoknak kötelező módon román nyelven kellett tanulni Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát.

Írásos dokumentumok szerint Bodok 1332-ben katolikus egyházzal rendelkezett. Az oktatás kezdeteire utaló első írott adatok az 1540-es évekből

²¹ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. 19.

²² Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...* 21–26.

származnak.²³ Sepsibodokon az 1921 és 1948 közötti időszakban egyszerre két iskola működött: egy állami és egy, a helyi lakosság és egyházi támogatással működő 1921-ben újraindult reformtus felekezeti iskola.²⁴

Imreh István az elemi alsó osztályait 1926 és 1930 között végezte. A sepsiszentkirályi elemi iskola működésére vonatkozó iratok hiányosak, Imreh Istvánra vonatkozó feljegyzéseket nem találtam bennük.²⁵ A Sepsibodoki iskola iratanyaga viszonylag rendszeres Imreh István neve csak az 1929–1930-as iskolai anyakönyvben szerepel, ami arra enged következtetni, hogy az I–III. osztályt Sepsiszentkirályon végezte. Imreh István az 1929/1930-as tanévben elért 10-es öszmédiájával az iskola legjobb tanulója volt.²⁶ A Sepsibodoki református elemi iskola tanulóinak állami iskola javára való létszámcsökkentése érdekében erős hatalmi nyomás volt érzékelhető. A református iskola tanulói majd teljes egészében református felekezetű tanulók voltak. Feltételezhetően az Imreh család unitárius vallása volt az oka annak, hogy Imreh István Sepsibodokon az állami iskola tanulója volt.²⁷

A tájékozódás évei (1930–1940)

Lépések a képzőművészeti pálya irányába

Az elemi iskola elvégzését követően Imreh István, gimnáziumi éveinek első négy évét a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban töltötte, ugyanis apja „*azt szerette volna, ha okos, sikeres, azaz gazdag vállalkozó lesz belőle.*”²⁸ Az iskolaválasztás kézenfekvő volt, hiszen a mindkét ágon unitárius családból származó szülő és az erdélyi protestáns családok korszakra jellemző felekezeti alapon történő iskolaválasztása találkozott a magas szintű oktatás igényével.

Kolozsváron töltött ifjúkori éveire Imreh István sok évvel későbbi visszaemlékezéseiben is jó szívvel gondolt vissza. Imreh István 80. születésnapja

²³ Kozma Csaba: *Tanítsa írásra, számvetésnek mesterségére. Adalékok a bodoki oktatás történetéhez*, Sepsiszentgyörgy, 2003. 11.

²⁴ Kozma Csaba: *Tanítsa írásra...* 53–69.

²⁵ Direcția Județeană Arhivelor Naționale ale României – Covasna/Kovácsna Megyei Román Állami Levéltár (továbbiakban DJA CV), Școala Generală Sâncraiu/Sepsiszentkirályi Általános Iskola, F 202 (továbbiakban F 202).

²⁶ DJA CV, Școala Generală Bodoc/Sepsibodoki Általános Iskola, F 201 (továbbiakban F 201) dos 69 *Matriculă – 1929/1930/Ikolai Anyakönyv 1929/1930*, 1–114.

²⁷ A felekezeti kizárólagosság időben közeli példával is alátámasztható. Az 1927/1928-as tanévben a sepsibodoki református felekezetű elemi iskolába eredetileg 54 tanuló íratott be, a tanévet azonban csak 49 diák kezdhette el, ugyanis 5 tanulót unitárius felekezete miatt utasítottak vissza. Kozma Csaba: *Tanítsa írásra...*

²⁸ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 4.

alkalmából készült életútinterjújában az érkezést követő búcsúvételről elmondta, hogy, „*beiratkozásomkor Brassai Sámuel és Berde Mózes mellszobra előtt közölte velem édesapám, hogy fogjunk kezet, s búcsúzól meg se csókol, mert már nagy vagyok!*”²⁹ Az új környezetbe való beilleszkedés nem volt akadálymentes a Sepsibodokról származó és családjától elszakadt tizenegy éves gyermeknek, akinek „hovatartozását” háromszéki tájszólása is eleven tapasztalattá tette környezete számára. A gyermekkorát többségében magyar közegben töltő fiatal fiúnak a város román közege kihívást jelentett, hiszen a többségi nemzet tagjaival való napi szintű érintkezés, korábbi életszakaszának nem képezte általános tapasztalatát.³⁰

Imreh István 1930 és 1934 között volt az akkor Gálffy Zsigmond igazgatósága alatt működő Kolozsvári Unitárius Kollégium diákja, és a kollégium „*bennlakója*.”³¹ Itt tartózkodása mindenekelőtt a képzőművészet irányába való tájékozódásának és az e téren elért eredményeknek az időszaka volt. Tóth István képzőművész, rajztanári és osztályfőnöki minőségben gyakorolt hatást Imreh Istvánra olyannyira, hogy neve sok évvel később is több Imreh Istvánnal készült ön-életútinterjúban előbukkant, Márkos Alberttel és Ferenczi Sándorral egyetemben, akik az irodalom-, illetve a természettudományok irányába keltették fel diákjaik, köztük Imreh István érdeklődését.³²

A korszakban a Kolozsvári Unitárius Kollégium nyilvános jogú fiúgimnáziumként működött. A kollégium diákjainak felvételénél az unitárius felekezethez való tartozás nem volt kizárólagos kritérium, ennek ellenére az unitárius vallásúak alkották a kollégium tanulóinak döntő többségét, illetve az intézményben folyó munka mindennapjainak a viszonylatban is jelen volt az iskola felekezeti jellege.

A kollégium statisztikai kimutatásai a tanulók szociális összetételének a heterogenitását mutatják, azonban arányait tekintve a diákok nagyobb részét a hagyományosan, szellemi és gazdasági elitfoglalkozásként számon tartott munkából

²⁹ „*Igyekeztem jó tanár lenni*”... 9.

³⁰ A román nyelvvel Imreh Istvánnak a későbbiekben is voltak problémái, annak ellenére, hogy állandó jelleggel használnia kellett a többségi nemzet nyelvét. Míg románul olvasott és beszélt, román nyelvű írásait rendszerint magyarul írta meg, majd lefordította. A román mellett, Imreh István németül és franciául olvasott. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității/Állambiztonsági Irattárakat Vizsgáló Országos Tanács (továbbiakban CNSAS), Imreh István megfigyelési dossziéja – I 195756 002 (továbbiakban Imreh dosszié), *Szakmai önéletrajz*, 1949, július 8, 6–7.

³¹ „*Igyekeztem jó tanár lenni*”... 9.

³² Uo.

egzisztenciát teremtő szülők gyermekei alkották.³³ Mindezzel együtt, a tanügyi jelentések állandó jelleggel a kollégium költségvetési nehézségeiről, illetve a diákok családi hátterének a leszegényedéséről számolnak be. A kollégium keretében működő főgimnázium és elemi fiúiskola fenntartója – a módosabb családok adományai révén segített – romániai Magyar Unitárius Egyház volt, mely főfelügyelői jogát az egyházi főtanács és az egyházi képviselőtanács által gyakorolta. Az intézmény fölött állami felügyeletet a Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolt.

Az erősen centralizált oktatási rendszer keretei között kialakított tanrend mellett a kollégium munkaközössége a diákok neveléséhez extrakurrikuláris tevékenységek szervezésével, közcélú programok lebonyolításával járult hozzá. A gimnázium keretében önképzőkörök működtek: a Ferenc József Unitárius Kör, illetve az Kriza- Önképzőkör. Utóbbinak az 1927/1928-as tanévben az akkor nyolcadik gimnáziumi osztályt végző, később meghatározó közéleti tevékenységet kifejtő Mikó Imre volt az elnöke.³⁴

A nem kolozsvári születésű diákoknak otthont adó internátus „*rendtartása*”, az oktatás során megkövetelt fegyelemhez hasonlóan, szigorú rendszabályokból állt, melyek betartásáról a tanárjelöltek közül kinevezett nevelő gondoskodott.³⁵ Az iskolatársak közül, a későbbiekben szobrászi pályára lépő Márkos András volt az, akihez Imreh Istvánt kolozsvári diákévei alatt baráti szálak fűzték,³⁶ igaz a családi hagyomány szerint kapcsolatuk nem indult felhőtlenül. Imreh István az általa használt regionalizmusok miatt ért gúnyolódásokért cserébe, egy szüneten megragadta Markos Andrást, majd „*halas bicskáját*” nyakához szorítva „bátorította”, hogy na, most csúfolja „*me' rögvest kisedi a belét*”.³⁷ Imreh István élete későbbi szakaszában is gyakran mondogatta, hogy „*a jókedvű verekedőt szereti az Isten*”,³⁸ akaratának érvényesítéséhez azonban ezt követően már inkább érvekhez folyamodott.

Imreh Istvánt és Márkos Andrást a képzőművészet iránti érdeklődés kötötte össze, az e téren elért eredményeik nem maradtak jutalmazás nélkül. Az 1933–1934-

³³ Direcția Județeană Arhivelor Naționale – filiala Cluj/Kolozs Megyei Román Állami Levéltár (továbbiakban DJA CJ), Colegiul Unitarian din Cluj/Kolozsvári Unitárius Kollégium, F 164 (továbbiakban F 164) dos 91 *Statistikai adatok a főgimnáziumi tanulókról az 1932/33. iskolai évben*. 60–62.

³⁴ DJA CJ, F 164 dos 91 *Tanulmányi jelentés a Kolozsvári Unitárius Kollégium 1927/28-ik évi működéséről*, 6–14.

³⁵ Uo.

³⁶ „Igyekeztem jó tanár lenni”... 9.

³⁷ Farkas Mária szívélyes közlése, Kolozsvár, 2011.

³⁸ Uo.

es tanévben tanáruk, Tóth István pénzadományt tett, annak érdekében, hogy a tanév végén Imreh István 220-, illetve Márkos András 200 lej jutalomban részesüljön „*a rajzban tanúsított előmenetel és szorgalom*” elismerése jeléül.³⁹ A 30-as létszám körül ingadozó osztályból, az év végi értékelések során Márkos András és Imreh István neve rendszerint a „*kiváló*”, illetve a „*nagyon jó*” tanulmányi minősítést elért diákok névsora között szerepelt,⁴⁰ ami arra enged következtetni, hogy a színvonal tekintetében minden bizonnyal alulmaradó sepsibodoki iskola hiányosságait Imreh Istvánnak a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban sikerült szorgalommal pótolnia.

A gimnázium negyedik osztályának elvégzését követően, 1934-ben Imreh Istvánt azért íratta idősebb Imreh István a Brassói Református Felső Kereskedelmi Iskolába, mert az újságban *Székyföld küldi az őstehetségeket* címszó alatt fiának festészet terén nyújtott kiemelkedő teljesítményéről olvasott, s ez, a gyermeke társadalmi felemelkedéséért áldozatokat hozó, meggyőződését és akaratát mindenáron érvényesítő családfőnek, nem illett bele fiának jövőjéről kialakított elképzelésébe, s „*hogy bohémná ne zülljön*” más iskolába íratta.⁴¹ A Brassói Református Felső Kereskedelmi Iskola megfelelő környezetnek látszott ahhoz, hogy a képzőművészet irányába kalandozó, falvak látképét, gémeskutakat és bajszos székeket szenvedéllyel festegető Imreh István figyelme a remélt vállalkozói pályához vezető kereskedelem irányába terelődjön.

Népszolgák, mozgalmárok és szociográfusok körben

A két világháború közötti időszakban az unitárius egyház a római katolikus, a református, az evangélikus, és az izraelita egyházzal ellentétben, nem működtetett saját felső kereskedelmi iskolát (mint ahogyan más okból, az görögkeleti és a görög katolikus egyházak sem), ami az unitárius felekezetű diákok számának az állami felső kereskedelmi iskolákban való felülreprezentálását eredményezte.⁴² Idősebb Imreh István nem az állami, román oktatási nyelvű iskolába küldte továbbtanulni fiát, hanem 1934-ben a Brassói Református Kereskedelmi Iskolába íratta be.

1935 és 1940 között Tóth István, Szopós Sándorral közösen a Kolozsvári Unitárius Kollégium rajztermében délutánonként magán festőiskolát működtetett.

³⁹ DJA CJ, F 164 dos 91 *Tanügyi jelentés az 1933/34. évről*, 80–92.

⁴⁰ DJA CJ, F 164 dos 91 *Tanulmányi eredmények az 1932/33. év végén*, 64–65.

⁴¹ „Igyekeztem jó tanár lenni”... 9.

⁴² Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...* 80–81.

Alapszinten itt csiszolta tovább tehetségét Márkos András, illetve Bandi Dezső, későbbi ismert iparművész is. Imreh István Kolozsvárról való távozásával, még ha a rajzolással és a képzőművészet iránti érdeklődésével továbbra sem hagyott fel, végleg eltávolodott egy lehetséges képzőművészeti pályához vezető úttól. Brassóban töltött éveiről a későbbiek során, mint a népi irodalommal, a szociográfiával, illetve a Dimitrie Gusti vezetése és szellemi irányítása alatt kiforrálódott román monografikus társadalomkutatás eredményeivel való ismerkedésének az időszakáról emlékezett meg.⁴³

Az iskolaváltás Imreh István tanulmányi eredményeinek tükrében, nem jelentett törést. 6 és 7 közötti évi általánosaival továbbra is osztályának legjobb tanulója maradt. Eredményei román nyelvből voltak legalacsonyabbak, francia és német nyelvből azonban viszonylag jó minősítéseket kapott.⁴⁴ Az oktatás során, kereskedelmi iskola lévén, az egyes tárgyak és a diákok oktatásának gyakorlati része kapott nagyobb hangsúlyt. Az intézmény hivatása fenntartói meghatározása szerint, a szegény sorsú családból származó diákok gyors kenyérkereseti lehetőséghez való juttatása volt, tanulóit nem kész állások elfoglalására nevelte, hanem önálló kezdeményezéssel önmagukban vállalati, szövetkezeti, illetőleg kereskedelmi pályán egzisztenciát teremteni képes egyének nevelését vállalta magára. Az iskola diákjainak felekezeti hovatartozása viszonylag heterogén volt.

A Brassói Felső Kereskedelmi Fiúiskolát 1919-ben alapították. 1919 és 1931 között, illetve az 1933/1934-es tanévben az iskola nyilvánossági jogot élvezett, azonban a vezetőség törekvései ellenére nem sikerült megtartania azt, miközben az iskolafenntartók szerint az intézmény teljes mértékben eleget tett azoknak a követelményeknek, amelyeket a minisztérium a nyilvánossági jog végleges megszerzésének előfeltételévé tett. Az iskola vezetőségének a másik állandó jelleggel napirenden lévő problémája a fenntartásához szükséges anyagi javak hiánya volt. A két probléma közvetlen összefüggésben volt egymással azáltal, hogy a nyilvánossági jog hiánya miatt az érettségi vizsga előtt álló diákok vizsgadíjat kellett, hogy fizessenek. A vizsgadíj mellett az iskola nyilvánossági jogának hiánya a minisztérium

⁴³ „Igyekeztem jó tanár lenni”... 9.

⁴⁴ Direcția Județeană Arhivelor Naționale ale României – Brașov/Brassó Megyei Román Állami Levéltár (továbbiakban DJAN BV), Liceul Comercial Reformat cu Limba de Predare Maghiară Brașov – Registru, F 112 (továbbiakban F 112 - Registru) dos 23, 26, 27, 28 *Matriculă școlară (1934/1935), (1935/1936), (1936/1937), (1937/1938)/Iskolai Anyakönyv (1934/1935), (1935/1936), (1936/1937), (1937/1938)*.

által delegált, idegen tanárokból álló bizottság előtti, Brassói Állami Kereskedelmi Iskolában való vizsgázást jelentette, ami sok esetben visszaélésekhez és a magániskolák tanulóinak érettségi vizsgán való tömeges elbukásához vezetett. A fokozott terhelés miatt az iskola tanulóinak létszáma az idő előrehaladtával egyre apadt, így pl. 1938-ban az érettségi vizsgák előtt álló osztály létszáma 6 (közülük az egyik Imreh István), az iskola tanulóinak összlétszáma pedig 34 volt.⁴⁵ Az iskolafenntartók érvelése szerint a román államnak a reciprocitás jegyében is szükségképpen meg kellett volna adnia a nyilvánossági jogot, ugyanis az 1918-előtti Brassóban működő román felekezeti jellegű kereskedelmi iskola nem csupán nyilvánossági joggal rendelkezett, hanem államsegélyben is részesült.⁴⁶

Imreh István két világháború között kibontakozó népi mozgalom, illetve a mozgalom által virágkorát élő szociográfiai és falukutató munkákkal való megismerkedése, Brassóban töltött időszakában mindenekelőtt Szécsi Sándor tanári munkájának a következménye volt. Szécsi Sándor közgazdaságtant, gazdaságpolitikát, gazdaságtörténetet, pénzügyet, statisztikát és jogot tanított az iskola diákjainak, ezzel együtt pedig a korszak szellemi áramlatait ismerve és azok hatása alól nem mentesülve, aktív tagja volt az 1930-as években, Brassóban kibontakozó nyelvművelő és szövetkezeti mozgalmaknak.

A Brassói Kereskedelmi Iskola oktatási és nevelési elveinek alaptételei a valláserkölcsei világnézetben gyökereztek. A szolgálat, az egyén közösségért való önkéntes áldozathozatalának szükségessége, a hűség, és az egyéni felelősségvállalás imperatívusza olyan értékek voltak, amelyeket a vezetőség tételes formában is kifejezésre juttatott. Az első világháborút követően kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság számára az egyház intézménye, illetve az egyházi iskolák nem csupán a hitélet tereit, illetve a társadalmi felemelkedés lehetséges útját-, hanem a felekezeti és nemzeti identitás megőrzésének kiemelkedő fontossággal bíró intézményes kereteit is jelentették, ami a fokozott felelősségvállalás elősegítése mellett az adott intézmények társadalmi szerepvállalásának a jellegét, továbbá a felvállalt szerepkörök tartalmát is meghatározta. A népszolgálati eszme egyházi intézmények által való felkarolásának és közvetítésének a magyarázata magában a népszolgálati eszme értékrendszerében

⁴⁵ DJAN BV, Liceul Comercial Reformat de Predare Maghiară Braşov – Dosare, F112 (továbbiakban F112 - Dosare) dos 27 *A Brassai Református Felső Kereskedelmi Iskola vezetősége az iskola nyilvánossági jogának megadása érdekében*, 1938. április 9. 125–127.

⁴⁶ DJAN BV, F 112 – Dosare, dos 21 *A Brassói Református Kereskedelmi Iskola igazgatójának levele a tanügyminiszterhez*, 1935. május 24. 203–205.

keresendő, amelyben a haszonelvűség és az értékelvűség sajátos ötvözete jelenik meg.⁴⁷

1938 augusztusában a Brassói Kereskedelmi Iskola Imreh István kérésére bizonylatot állított ki a gimnázium IV. osztályának elvégzéséről,⁴⁸ sikeres érettségi vizsgát azonban Imreh István csak 1940-ben, a hatalomváltást követően tett.⁴⁹ A középiskola elvégzése és az érettségi vizsga letétele közötti két évet, egy sepsiszentgyörgyi kereskedelmi vállalatnál töltötte tisztviselőként,⁵⁰ ahol a vállalatvezetés terén szerzett tudását hasznosította.

Diákévek Kolozsváron (1940–1944)

„Új erdélyi tudomány”

Érettségi vizsgájának letételét követően Imreh István a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem közgazdaságtudományi karára iratkozott be. A szakirány megválasztását illetően az érdeklődés és az egyéni kompetencia mellett a kereskedelmi iskolai végzettség is meghatározó volt, hiszen ez önmagában leszűkítette továbbtanulási lehetőségek sorát.⁵¹

Az erdélyi viszonylatban legfontosabb felsőoktatási intézménynek számító, 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetemet 1919. szeptember 23-án törvény által román egyetemmé nyilvánította a román állam.⁵² A kolozsvári magyar egyetemet 1921 őszén Szegedre helyezték át, a két világháború közötti időszakban fennálló román nyelvű kolozsvári egyetem az I. Ferdinand Tudományegyetem nevet kapta.

Észak-Erdély 1940 és 1944 közötti története a magyar Erdély, a magyar nemzeti tér virtuális és fizikai értelemben való megteremtésének az utolsó kísérleteként értelmezhető.⁵³ Ennek a politikai irányvonalnak az oktatás átstrukturálása sarkalatos pontját képezte, amibe az 1940 őszén Kolozsvárra visszakerült magyar egyetem újjászervezése is beletartozott.

⁴⁷ L. Lőrincz D. József: *A népszolgálat értelmezése a politikai eszmetörténetben*. Kézirat.

⁴⁸ DJAN BV, F 112 Dosare, dos 27 *Dovdă/Igazolás*, 1938. augusztus 25. 195.

⁴⁹ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 5., Vofkori Mária: *Imreh Istvánról...* 311.

⁵⁰ CNSAS, Imreh dosszié, *Szakmai önéletrajz*, 1949. július 8, 6–7.

⁵¹ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József – Tudományegyetem tájékoztatója*, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala, Kolozsvár, 1942. 87.

⁵² Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben...* 31.

⁵³ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély – 1940–1944*. Jaffa, Budapest, 2011. 12–13.

A kolozsvári egyetem újjászervezéséről szóló, 1940. október 19-én kihirdetett 1940: XXVIII. tc. értelmében, az egyetemen összesen 84 tanszék, illetve öt kar működött, a meglévő, jog- és államtudományi kar, bölcsészet, nyelv és történettudományi kar, matematikai és természettudományi kar és orvostudományi karhoz, ötödikként felállította a közgazdaságtudományi kart.⁵⁴

Az egyetem újjáalapítása mellett az erdélyi tudományosság másik két fontos intézménye az újjászervezett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), illetve az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) volt. Az ETI megalakulásáról a *Budapesti Közlöny* 1940. október 20-i száma adott hírt. 1942. szeptember 25-én Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Történeti Társulat előtt jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet felállítását, melynek kötelékébe, tagintézményként az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet, illetve az ETI tartozott. Az országos jellegű Teleki Pál Tudományos Intézet irányítása Hóman Bálint kezében maradt, az Államtudományi Intézet Rónai András, a Magyar Történettudományi Intézet Deér József, illetve az ETI irányítása Tamás Lajos egyetemi tanár kezébe került.⁵⁵ „*A három intézet munkája magasabb szempontból azonos célt szolgál: a magyarság és a vele együtt élő valamint szomszédos népek történeti életének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési szerepének módszeres kutatását és ismertetését.*”⁵⁶ Az ETI célját „*Magyarország s különösképpen Erdély földrajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, embertani, élettani s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak kimutatható tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele*” képezte.⁵⁷ Ez mellett az ETI kitüntetett céljai között szerepelt a kisebb-nagyobb összefüggő tájegységek monografikus feldolgozása. A monografikus jellegű szintézisek munkálataiba nem csupán az intézet szakosztályai, hanem külső kutatók is bekapcsolódtak.⁵⁸ A tehetségesebb egyetemi hallgatók

⁵⁴ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József – Tudományegyetem tájékoztatója...* 18.

⁵⁵ Tamás Lajos: Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet, In: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi gondola és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Története*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 410–411.

⁵⁶ Uo 411.

⁵⁷ Uo 411.

⁵⁸ Mikecs László: Új erdélyi tudomány – Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez, Erdélyi Tudományos Füzetek, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1944. 13.

„kiválasztását” az intézmények közötti nagymértékű személyi átfedések tettek lehetővé.

1943. július 1-e és 1944 szeptembere között Imreh István az ETI ösztöndíjasa,⁵⁹ 1945 októberétől tanársegéde-, később pedig 1948 decemberéig az intézet aligazgatója volt. Az intézet kötelékében Imreh István a székely közbirtokosságok történetének a feltárásával, ennek kapcsán pedig a székely falutörvények kutatásával foglalkozott. Munkája során dolgozott az EME, illetve a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum levéltárában is, közelebbi kapcsolatba kerülve ezáltal több befolyásos kutatóval.

A közgazdaságtudományi karon

A közgazdaságtudományi kar intézetei a Bástyá utca (Constantin Daicoviciu) 15 szám alatti épületében voltak. Az 1940/1941-es tanév első szemeszterében a karon 36 tanerő dolgozott, illetve 301 diák tanult. Az egyetemen ekkor összesen 222 tanerő működött, és 2449 diák tanult.⁶⁰ A korszakban az egyetem állam- és jogtudományi kara örvendett széleskörű népszerűségnek, ezzel szemben az újonnan megalapított közgazdaságtudományi kar jelentőségét szélesebb körben nem ismerték fel.⁶¹ A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tandíjkedvezményben nem részesülő diákjai, egyetemi kartól függetlenül félévenként több mint 100 pengő tandíjat fizettek. A „vagyonatlan”, illetve „*tanulmányaikat szabályszerűen végző*”, szorgalma és tanulmányi eredményei alapján kedvezményre méltónak talált diákok, a tandíj egész, háromnegyed, fél, illetve negyed részének a fizetése alól kaphatnak felmentést.⁶² Imreh István egyetemi tanulmányainak időszakában tandíjkedvezményben nem részesült.

A kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karán, Imreh István olyan a korszakban szakmai körökben elismert tanárok előadásait hallgathatta, mint a

⁵⁹ Imreh István ösztöndíjas státusának mibenlétére egy a Markos András hagyatékában lévő levélből levelezésből következtethetünk. Markos András szakmai tevékenységének összefoglalója és jövőbeli tudományos terveinek vázlata 1943-ban Venczel József közvetítése révén jutott el Tamás Lajoshoz. Tamás Lajos Markos Andrásnak címzett levelében felajánlotta, hogy a maga részéről havi 300 pengő tiszteletdíjat ajánlj fel „*arra az esetre, ha szaktudását és munkaerejét hajlandó az intézet rendelkezésére bocsájtani.*” Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára (továbbiakban ERE Gyűjtőlevéltár), Markos András kézirat-hagyatéka (továbbiakban Markos hagyatéka), *Tamás Lajos levele Markos Andrásnak*, 1943. szeptember 30. 1.

⁶⁰ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...* 136.

⁶¹ Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Kolozsvár, 1942. 110–111.

⁶² *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József – Tudományegyetem tájékoztatója...* 46.

népesedéspolitika és a statisztika terén kiemelkedő Schneller Károlyt, a konjunktúrakutatásokat kezdeményező Boér Elek, a gazdasági elméletek történetét kutató Kislégi Nagy Dénes, az erdélyi jogtörténet neves kutatója, Bónis György, de bejárhatott a magántanárként időnként Kolozsvárra látogató Bibó István óráira is. A nyári időszak hosszabb szünetében Imreh István a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének (KMDSz) keretében zajló munkában vett részt.

A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének tagjaként

A két világháború közötti időszak kolozsvári magyar egyetemi ifjúságának – annak ellenére, hogy többször voltak rá kísérletek, nem sikerült, jogilag elismert kolozsvári főiskolai és egyetemi ifjúságot egységbe tömörítő diákszövetséget létrehozni. 1940-ben Hóman Bálint megalapította az Egyetemi Diákvédő Hivatalt, melynek elnöki tisztségével György Lajost bízta meg.⁶³ A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter által létrehozott Egyetemi Diákvédő Hivatal szervezetileg három tagozatra oszlott.

Az első tagozat alá a Diákvédő/Diákjóléti Iroda, illetve az ez által egybefogott intézmények tartoztak hatásköre a diákszociális ügyekre terjedt ki. A Diákvédő Iroda elnöki tisztségét György Lajos látta el. A Diákvédő Hivatal második tagozatát a kolozsvári magyar egyetemi és főiskolai diákok egyesülete a KMDSz alkotta, melynek tanárelnöki tisztségét Martonyi János töltötte be, diákelnöke pedig Kolosy Márton orvostanhallgató, 1942-től pedig Kakas István joghallgató volt. A hivatal harmadik tagozatát képező Diákszervezeti Tagozatnak a feladatkörébe a végzett hallgatók munkapiacra való elhelyezkedésének segítése, illetve a kolozsvári egyetem volt diákjaival való kapcsolattartás tartozott.⁶⁴ A tagozat Venczel József elnökle alatt működött.

A Diákvédő Iroda, lakás- és menza, illetve más jellegű segélyeket osztott ki az arra rászoruló, illetve tanulmányi eredményeik és szorgalmuk alapján méltónak ítélt hallgatók részére.⁶⁵ Imreh István egyetemi éveinek időszakában a Gábor Áron Diákothron lakója volt, mely intézmény 250 körüli fő befogadására volt alkalmas, célszerűség tekintetében pedig a kollégiumok közül a legjobban felszerelt és a

⁶³ Rudai Rezső: Diákjóléti munka a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1941, In. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme...* 281.

⁶⁴ Uo 281–282.

⁶⁵ Uo 282.

leginkább diákok igényeihez igazított intézmény volt.⁶⁶ A kollégium kinevezett igazgatói tisztségét Puskás Lajos töltötte be, Árvay József a diákotthon egyik felügyelője volt.⁶⁷ Az otthonban előadásokra és közösségi programokra gyakran került sor, így egyfajta „szakkollégiumként” működött. A kollégiumban szervezett előadássorozatokon jellemzően az ETI és az egyetem tanárai adtak elő, értekezve például a középiskolai ifjúság neveléséről, a bukovinai székelyek hazatelepítéséről, közigazgatás-történetről, népi irodalomról, a kereskedő hivatásáról, szociális reformról, de tuberkulózisról, nemi betegségekről is. Domahidy Ferenc *Nő a férfi életében* címmel tartott a fiatalok fantáziáját megmozgató előadást.⁶⁸ Mint ahogyan a korszakban semmi-, így az otthonokban tartott előadások sem voltak „öncélúak”. 1942-től a Diákvédő Iroda támogatási programjából való részesedés előfeltétele a közösségi munkavégzés volt,⁶⁹ melynek kötelezettségét a diákok rendszerint a KMDSz keretben működő munkaközösségek valamelyikének teljesítették.

Imreh István a diákotthonban három közgazdászársával lakott együtt,⁷⁰ akikkel diákeveit követően is szakmai és baráti kapcsolatot ápolt. Soó Tamás, Derzsi Ernő és Gyűjtő Sándor, azok közé a Dél-Erdélyből menekült egyetemi hallgatók közé tartozott, akiket a Diákvédő Intézet közösségi munkavégzésért cserébe magas lakás, menza, tandíj és ruhasegélyben részesített. Imreh István a Diákvédő Iroda részéről rendszerint lakás- és menzakedvezményben részesült szobatársai azonban nagyobb összegű és többféle támogatást élveztek.

A diákok étkezési lehetőségét az Egyetemi Diákasztal, illetve az 1943 augusztusáig lányok számára külön menzát fenntartó Szilágyi Erzsébet Leánykollégium biztosította. Háborús viszonyokhoz mérten a diákasztal ellátása, az egyes élelmiszeri cikkek hiánya és az általános jegyrendszer bevezetése mellett is kielégítő volt, így „a diákok a mai élet kiválasztottjai és dédelgetettjei közé tartoztak,

⁶⁶ Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/43. tanév I. félévében – György Lajos jelentése, Kolozsvár, 1942 (továbbiakban György Lajos jelentése, 1942/43. I. félév), 4.

⁶⁷ György Lajos jelentése, 1942/43. I. félév, 5.

⁶⁸ Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/44. tanévben – György Lajos jelentése, Kolozsvár, 1944 (továbbiakban György Lajos jelentése, 1943/44. tanév). 5–10; 16.

⁶⁹ Darányi Károly: Diákszövetségünk munkaközösségei, *Március. Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság szava* (továbbiakban *Március*), 1942. 1. sz. 6.

⁷⁰ Benkő Samu szívélyes közlése, Kolozsvár, 2011.

*kik nem ismerték a minden nap újrakezdődő élelmezési küzdelmeket,*⁷¹ igaz ehhez a menzadíj felemelése szükségeltetett.⁷²

Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság az egység és az erdélyi szintű különállás megőrzésére törekedett. Az 1940-es évi újjászervezések során létrehozott KMDSz – az egyházi ifjúsági szervezetektől eltekintve – 1940 és 1944 között, a kolozsvári egyetemi és főiskolai ifjúság kizárólagos egyesületeként működött.⁷³ A szervezet, a két világháború közötti időszakban működő, jogilag azonban el nem ismert Diáktanácstól származtatta önmagát.⁷⁴

A KMDSz tagjai részben karonként csoportosulva, másrészt pedig munkaközösségekbe tömörülve fejtettek ki tevékenységet.⁷⁵ Míg a karonként szerveződő csoportok egyetemi érdekképviselői szerveként működtek, addig a KMDSz munkaközösségeiben többértű, főként közösségi munkavégzés zajlott.

A KMDSz keretében a szervezet megalakulásakor közművelődési, néprajzi, szövetkezeti (később gazdasági) és társadalomtudományi munkaközösség működött. A közművelődési munkaközösség a Kolozsvár környéki szórványtelepülések problémáinak a gondozása köré épült, a néprajzi munkaközösség mindenekelőtt néprajzi kutatásokat végzett, míg a szövetkezeti munkaközösség az erdélyi gazdasági élet lehetőségeit igyekezett felmérni. A társadalomtudományi munkaközösség a kolozsvári munkásság problémáinak a felkarolását vállalta magára. Az itt szerepet vállaló diákok munkásfőiskolákon tartottak előadásokat, illetve a néprajzi munkaközösséggel közösen szervezték meg a bálványosváraljai falukutatást, melynek végcélját egy teljes igényű monográfia elkészítése képezte.⁷⁶ A diákok érdeklődése és a problémák sokasodása miatt, a KMDSz munkaközössége a magyar népdal művelését és terjesztését magára vállaló egyetemi énekkarral, illetve a vegyész- és közegészségügyi munkaközösségekkel bővült.⁷⁷

A KMDSz székelyföldi származású tagjainak népesebb köre miatt, már a diákszövetség megalakulásakor felmerült, egy a székely problémákkal foglalkozó

⁷¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály K 28 (továbbiakban K 28), 82 csomó, 133 t *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1941/42. tanévben*, 1–82.

⁷² György Lajos jelentése, 1943/44. tanév, 18.

⁷³ Kakas István: Egyetemi ifjúságunk útja, *Hitel*, 1943. 1. sz 53.

⁷⁴ Nyilatkozat, *Március*, 1943. 4. sz 15.

⁷⁵ Rudai Rezső: *Diákjóléti munka...* 284.

⁷⁶ Bokor Zoltán: A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége és a székelyudvarhelyi vándorgyűlés, *Székelység: A Székelyföldet és népét ismertető folyóirat* (továbbiakban Székelység), 1944. május, 11.

⁷⁷ Uo 12.

munkaközösség létrehozásának az igénye, melyet azonban kezdetben az egyetemi ifjúság egységének a megbomlásától való félelem miatt elvetettek. 1943 őszén mégis létrejött a KMDSz székelyföldi munkaközössége, mely a szervezet többi munkaközösségétől eltérően, nem valamely probléma-, vagy érdeklődési kör mentén tömörítette tagjait, hanem regionális alapon szerveződött. A székelyföldi munkaközösség céljai szorosan kapcsolódtak a KMDSz munkaközösségeinek tevékenységéhez, munkatervében a megoldandó feladatok nemzetpolitikai és gazdaságpolitikai célkitűzésekként fogalmazódtak meg. 1944 januárjában Székelyudvarhelyen került sor a KMDSz székelyföldi munkaközösségének vándorgyűlésére.

A KMDSz tagjai köréből kiszorultak a nemzetiségi-, illetve a jogilag „zsidónak” minősített diákok. Ahogyan a kolozsvári diákok többségére általában jellemző volt a politika irányába való érdektelenség,⁷⁸ úgy a KMDSz sem képviselt egységes politikai ideológiát, amit nemzedéki szervezet lévén, nem is képviselhetett. Mindezzel együtt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának minisztériumi iratai szerint, a KMDSz több alkalommal román ellenes megmozdulást szervezett, melyeken a kolozsvári egyetemi hallgatók többsége részt vett.

1942. október 25-én Kissebes község közelében határincidens történt, melynek során Erdődy Ödön magyar királyi honvédnagy életét vesztette. A honvéd holttestét a katonai hatóságok Kolozsvárra szállították, ahonnan a boncolást követően, október 27-én a városi lakosság tömege katonai pompa keretében, a koporsót a vonatállomásra kísérte. A gyászmenet soraiban a kolozsvári egyetem 800–850 hallgatója is jelen volt. A szertartást követően a tömeg széteszlott, az ifjúság azonban román tulajdonban lévő intézmények és vállalatok rongálásába kezdett, amit a rendőrségi fellépés ellenére is folytatott. A rongálásban részt vett, rendőrség által azonosított egyetemi hallgatók ellen bünvádi eljárás indult, az ezzel kapcsolatban felmerülő problémákat pedig a vezetés legfelsőbb szintjén tárgyalták meg. A minisztériumi szintű tanácskozások során végül arra jutottak, hogy *„az eljárás lefolytatása az egyetemi ifjúság és a vele együtt érző közvélemény szempontjából súlyos következményeket vonhatna maga után”*, így a nyomozás szükségképpen lezárandó és a megszüntető végzést a *„megfelelő körütekintéssel kell megszövegezni”*. Határozat az ügyben mégsem született, mert a végzés szövegének tervezetét a külügyminiszter *„külpolitikai*

⁷⁸ Végh József: *Hogyan él ma...* 99.

szempontból aggályos megállapításokat” tartalmazónak tekintette. A rongálásokban részt vett és tettét beismert gyanúsítottak között Imreh István neve is szerepel. Kakas István és Mártonffy András azok közé a gyanúsítottak közé tartozott, akik a velük szemben megfogalmazott vádakat visszautasították.⁷⁹

1948 után a magát „antifasisztaként” meghatározó hatalom részéről felelősségre vonásokra került sor, ennek révén pedig Kakas István az 1940–1944 közötti tevékenysége, illetve a KMDSz keretében való szerepvállalása miatt, a magyar „jobboldali”, „nacionalista” és „sovinisza” mozgalmak egyik vezető személyiségeként jelenik meg. Imreh István második világháború utáni megítélését illetően ugyancsak jelentőséggel bírt a KMDSz-ben való tevékenysége, ahogyan Venczel Józseffel ápolt közelebbi kapcsolata is, ami a hatalom szempontjából negatív elbírálásban részesült.

A kolozsvári diákok, köztük Imreh István, 1942-es megmozdulása, a dél-erdélyi magyarságot ért sérelmek miatti általános románellenességre vezethető vissza. Az 1940-es határmódosítást követően továbbra is Romániában maradt magyar kisebbség egyre romló helyzete a magyar kormánypolitikának sarkalatos pontját képezte, de a kolozsvári diákok közvetlen közélről is érzékelték a probléma súlyát. A románsággal szemben ellenérzéseket az 1920-as erdélyi hatalomváltáshoz kötődő családi emlékezet is táplálta, amely sok esetben a presztízavesztéssel, kényszerű munkahelyváltással vagy éppen egzisztenciális válsággal volt egyenértékű. A tömbmagyar közösségekből érkező fiatalok számára a többségi nemzet tagjaival való kommunikációt a román nyelvtudás hiánya is gátolta, így a párbeszédnek sokszor „objektív” akadályai voltak.

„... ennek az ifúságnak bőven van mondanivalója, önmagának is, kifelé is, tehát kimondja,”⁸⁰ vélekedett Derzsi Sándor aki, Kolosy Mártonnal és Lőrincz Lászlóval együtt a KMDSz hivatalos lapjának, a *Március*nak szerkesztői voltak. A lap először 1942 júniusában jelent meg, ezt követően még négy száma került kiadásra. Az első számban közölt *Tiszta cél és magyar szív* című beköszöntő és programadó írás aláírói között, többek között, Imreh István neve is megjelenik. A *Március*, újság formátumú, 16 oldalas lap volt, mely több témakörben jelentetett meg írásokat.

Az újság politikai értelemben a kormánnyal szemben nem volt ellenzéki, Horthy István haláláról, mint a magyarságot ért veszteségek egyikéről címlapon

⁷⁹ MNL OL, K 28, 70 cs 117 t *Magánosok elleni erőszak*.

⁸⁰ Derzsi Sándor: *A megváltó ige, Március*, 1942. 1. sz 3.

emlékezett meg,⁸¹ azonban jellemző módon közvetlenül nem politizált és az aktuális társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokkal szemben kritikus hangnemben szólt. Szellemiségét tekintve a népi írok, főként Németh László írásainak az alaptételei köszönnek vissza a lap hasábjairól. A közösség, a közösségért végzett önzetlen munka és a szélesebb néprétegek gazdasági és kulturális felemelésének a szükségessége abszolút értéként jelenik meg az újságban. Jellemző, hogy a cselekvési imperatívuszok előzményeit a két világháború közötti kisebbségi szükséghelyzetre vezették vissza, mely „sorsélményt” egyfajta szenvedésmítoszként, ezzel együtt pedig többletértékként aposztrofáltak.⁸²

A népi mozgalom magyarországi képviselőinek gondolatrendszerében, a munkásság, mint társadalmi csoport helye, nem egyértelműen meghatározható. A KMDSz és a diákszervezet folyóirata, egyöntetűen a munkásság helyzetének a parasztsággal való analógiáját hangsúlyozta, a népi gondolat és az erdélyi magyar társadalom egységének nevében, szükségesnek látva a munkásság szociális helyzetének a javítását, kulturális lehetőségeinek a tágítását.⁸³ A munkássággal szembeni szolidaritás részben a baloldali gondolkodás Erdélyben való szélesebb körű jelenlétére, másrészt pedig a kisebbségi évek társadalmi osztályokat felülíró nemzeti szolidaritási igényére vezethető vissza, mely az erdélyi magyarságnak egy olyanfajta közösségi együvé tartozási tudatát termelte ki, mely az 1940 és 1944 közötti időszakban a reintegrációnak is meghatározó tényezője maradt.⁸⁴

A parasztság, illetve a paraszti léthez kapcsolódó tárgyi és szellemi kultúra, magyarként-, ezáltal önmagában való értéként artikulálódott, mely szükségképpen óvandó, sőt „megtisztítandó” az „idegen” hatásoktól. A parasztsággal szemben került megjelenítésre a „középosztály”, melyet az ifjúság lapja, „faji” és főként szellemiségét tekintve „idegennek”, jobb esetben is „kevert fajúnak” tekintett. A „középosztály” a *Március* értelmezésében „életforma tehát, magatartás”⁸⁵ mely a magyarságtól, a magyar parasztságtól távol álló rétegre jellemző. A parasztság

⁸¹ Az azonban, hogy az eseményt a lap hogyan értelmezte, igen sajátos: „...döbbenjünk már végre kormányzó helyettesünk halálából arra, hogy a tett ekesebben beszél minden szónál. Tanuljunk végre meg, hogy érdemes az ifjúságra többet is bízni, mert övé a legnagyobb erény, ami emberben lakhatik: az áldozatkészség, a másokért élés. Nincs az az áldozat, mely felérne azzal, amit Horthy István hozott értünk. Életét adta azért, hogy lássunk.” Lőrincz László: Hős magyarok, *Március* 1942. 2. sz. 1.

⁸² Vö. Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*, Kriterion, Bukarest, 1992.

⁸³ L. pl. Gyűjtő Sándor: Munkások a magyar életben, *Március*, 1943. 4. sz. 3–4.

⁸⁴ L. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, Kalligram, Pozsony, 2009. 292–305.

⁸⁵ Marosi Péter: Meneküljünk a felelősségbe, *Március*, 1942. 2. sz. 9.

élettereként interpretált falu pozitív értékekkel társítva jelenik meg, a vele szemben megkonstruált „polgári” életformával azonosított individuális városi lét és a városi „polgár” a liberális értékrenddel együtt, negatív értékelést kapott. A városok közül, Budapest, mint „világváros” ebből a perspektívából a lehető legrosszabb fényben tűnik fel, hiszen úgy látták, hogy *„Budapestről hamarabb és tisztábban hallani Paris pletykáit, a Tiberis népének életkedvét, München terveit, mint a magyar táj nehéz lélegzését fel-feltörő vágyait és hangtalan megriadásait.”*⁸⁶ Az idézett szövegben megjelenő térségek is jelzik: Nyugattal és a nyugati kultúrával szemben, a magyarság keleti népek kultúrájával való rokonsága, ebből a nézőpontból jelentősebbnek, és értékesebbnek tűnt.

Az „őrségváltás” legitimációs alapját a paraszti és a munkástársadalom problémáinak az ismerete, illetve a paraszti vagy munkásszármazás adta. Az „őrségváltás” révén látták megvalósíthatónak a „magyar középosztály” „idegen középosztály” rovasára történő pozícióba kerülését. A parasztság és a munkásság felemelését, illetve az új, közösségért tenni akaró értelmiségi réteg „idegen középosztállyal” való felcserélésének az igényét nevezi Takács Miklós *„a kis népek szocializmusának”* azaz *„minőségszocializmus[nak]”*.⁸⁷ *„Ennek a szocializmusnak a kiindulása, a középpont, a lélek, amelynek funkciója az Isten és az emberek iránt való szeretet”*.⁸⁸ Az elv eléggé mobilizáló és homályos volt ahhoz, hogy ideológiaként szolgálhasson.

Imreh Istvánnak két alkalommal jelent meg írása a *Március*ban, melyek közül az első, publikációs jegyzékének első tétele is egyben. Az 1943 márciusában megjelent *Tanulságok egy falu életéből* című, valamivel több, mint egy oldal terjedelmű írás, Sepsibodok társadalomtörténetéről ad rövid áttekintést.⁸⁹ A falut gazdasági, társadalmi és kulturális téren is meghatározó jelleggel ruházza fel, melynek következtében „testületnek” tekinti. Társadalmát Imreh István, egyrészt a „vérségi együvé tartozás” tudatából eredő közösségi tudattal rendelkező-, másrészt azonban a rendi korszakban gyökerező választóvonalak által tagolt közösségként jellemzi. A nemesi és jobbágyi csoportok közötti elkülönülés alapja Imreh István szerint a tulajdonformák tekintetében mutatkozó különbség volt, ugyanis míg a nemesi rend

⁸⁶ Parajdi Incze Lajos: Budapesti fiatalok, *Március*, 1942. 2. sz. 4.

⁸⁷ Takács Mihály: Vallomás önmagunkról, *Március*. 1943. 5. sz. 3.

⁸⁸ Pintér Péter Pál: A mi Prohászánk, *Március*. 1943. 5. sz. 7.

⁸⁹ Imreh István: Tanulságok egy falu életéből, *Március*, 1943. 4. sz. 5–6.

tagjai a magántulajdonban lévő birtokaik arányainak növelésére törekedtek-, addig a jobbágyság jellemzően közbirtokossági keretek között teremtett magának egzisztenciát. A gazdasági liberalizmus a két rend közötti elkülönülés alapjait megszüntette, azonban az emlékezet még az 1900-as évek közepén is őrizte a társadalmi rendek közötti érintkezés sok évszázadon keresztül meghatározó formáit. A cikkben terjedelmesen idézett falubeliektől származó elbeszélések, módszertani szempontból a néprajzi adatgyűjtéshez állnak közel, műfaji tekintetben pedig a szociográfiai munkákkal rokonítják az írást.

A *Március*ban közölt írások által közvetített értékek a *Termés* című folyóirat⁹⁰ értékrendszerével mutatnak közeli rokonságot, amit az újság nyíltan is felvállalt, terjedelmes írásban üdvözölve a folyóirat első kötetét,⁹¹ illetve hasábjain népszerűsítve a *Termés* kiadványait.

A háború eseménye az Egyetemi Diákvédő Hivatal mindennapi munkáját meghatározó tényezője volt, annak ellenére, hogy a kormány célját a diákok igényeinek a maximális kielégítése képezte. A háborús időszak előrehaladtával az épültek és azok berendezéseinek felújítására egyre kevesebb támogatás jutott, illetve a szükséghelyzet beálltával a Diákjóléti Intézmények némelyikébe, vagy azok egyes részeibe, hadikórházakat és mentőállomásokat alakítottak ki. A KMDSz munkaközösségeinek tevékenységét is akadályozták a háborús körülmények, azonban a nehézségek ellenére végül sikerült a társadalomtudományi és néprajzi munkaközösségnek közösen több kiszállást is szerveznie a Déstől 16 km-re délre elhelyezkedő, etnikai szempontból heterogén Bálványosváralján.⁹²

A bálványosváraljai falukutatás résztvevője

A csehszlovákiai Sarló szociográfiai mozgalom és a magyarországi népi írók tevékenysége közel sem volt ismeretlen az erdélyi magyarság körében, azonban a fiatal értelmiségi generáció falukutatás irányába való tájékozódásának közvetlen elindítója és példaadója a Dimitrie Gusti által vezetett román falukutató mozgalom volt, amelyet mindenekelőtt módszertani szempontból tekintettek példaértékűnek. Az erdélyi magyar falukutató mozgalomnak az elindítása és a falukutatás intézményes

⁹⁰ A *Termés*ről L. Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék – Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kriterion, Budapest, 2003. 79–110.

⁹¹ Lőrinczi László. *Március*, 1943. 3. sz. 1.

⁹² Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája...*

háttérének a megszervezése Venczel József nevéhez kötődik, aki a bálványosváraljai falukutató munkatábor intézeti tanárként felkért szakmai irányítója volt.

A csíkszeredai születésű Venczel József az 1930-as évek elején került Kolozsvárra, ahol a magyarországi népi mozgalom ideológiájának a hatása alá kerülve szinte azonnal bekapcsolódott az *Erdélyi Fiatalok* munkájába, mely folyóirat megalakulása óta nyomon követte a Dimitrie Gusti által irányított szociológiai iskola tevékenységét. Venczelnek az 1930-as évek elejétől jelentek meg írásai a középiskolai ifjúság falukutató tevékenységének szükségességéről, illetve az *Erdélyi Fiatalok* falu-szemináriumairól, azonban *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című, 1935-ben napvilágot látott hosszabb lélegzetű tanulmánya volt az, amelyben társadalomtudományi és társadalompolitikai rendszerét komplex formába öltve kifejtette.⁹³

Venczel József 1935-ben ETI által megjelentetett, falukutató módszertani elveit összefoglaló tanulmánya nem teljesen, illetve csak részben azonos a Gusti-féle „monografikus szociológia” tartalmi körével. Venczel értelmezésében a „*falu-munka*” fogalma tudományos értelemben falukutatót, gyakorlati szempontból azonban „*értelmi és fizikai munkaszolgálatot*”, illetve a faluvezetésre való felkészítés egy kívánatos formáját jelöli. Történetiségét tekintve a „*falumunka-mozgalom*” 1940 után elsősorban a falukutató, és nem a közvetlen „*munkaszolgálat*” révén élt tovább. Ezt tükrözi Venczel József 1941-ben megjelent *A falukutató módszerének vázlata* című írása is, amely a bálványosváraljai kutatás során használt módszerek összefoglalója is egyben.⁹⁴

Venczel József mellett, Markos András volt az, aki magyar nyelvterületen tolmácsolta a Dimitrie Gusti monografikus szociológiai iskolájának társadalompolitikai alaptételeit. Markos Andrásnak 1942-ben a Magyar Társadalomtudományi Társulat *Társadalomtudomány* nevű folyóiratában jelent meg terjedelmesebb értékezése a bukaresti román monografikus szociológiai iskoláról.⁹⁵ A folyóirat szerkesztője, Szomvbatfalvy György, a szöveg megjelenése előtti utolsó simítások kapcsán a stilisztikai javítások szükségessége mellett elvárásait sugallva, Markos Andrásnak írt levelében kifejtette, hogy „*a mi feladatunk nem lehet más, mint*

⁹³ Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*, Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár, 1935.

⁹⁴ Venczel József: *A falukutató módszerének vázlata*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.

⁹⁵ L. Markos András: A monografikus szociológia, *Társadalomtudomány*, 1942. 4–5. sz. 497–547.

teljesen tárgyilagos, de a hiányokra élesen rávilágító lemerése annak a munkának, amelyet, a román nép szeretete fűtött, s amely kellő kritikai revízió után számunkra is adhat egyben-másban termékeny útbaigazításokat, gondolatokat. A kézirat nem idegen ettől a célkitűzéstől, de nem domborítja ki eléggé.”⁹⁶ 1974-ben a Markos András életművét méltató Nagy Géza, Markos András monografikus szociológiai iskola módszeréről írott szövegét, mint „a magyar és a román nép és tudományosság közötti közeledés szolgál[atát]” értelmezte.⁹⁷ Kétségtelen, hogy adott politikai klíma és a megváltozott értékrend között, Markos András szövegéből ezt a célkitűzését is „ki lehet domborítani.”

Markos András értelmezése szerint a Dimitrie Gusti köré tömörülő monografikus szociológia, a szociológia tudományának „tiszta[n] spekulatív” művelésére adott kritikának tekinthető, melynek révén egy sajátos „nemzettudomány” jött létre. Dimitrie Gusti filozófiai rendszerének alapját –, ezen értelmezés szerint – a szociológia, az etika és a politika szintézise képezi. A szociológia ebben az értelemben, a társadalmi valóság megismerésének tapasztalati úton történő megfigyelésével és a társadalmi valóság „objektív” leírásával azonos, míg az etika, a társadalmi valóságtól elrugaszkodó módon jeleníti meg az ideális társadalom képét. A politika, reformként jelentkezik és „visszahat az etikára: a célok értékét és szükségét megvalósíthatási lehetőségük is méri.”⁹⁸ Márkos András monografikus szociológiai iskolával szembeni kritikai megjegyzései Dimitrie Gusti tevékenységének a filozófiai rendszerére utalnak vissza, ugyanis úgy látta, hogy a terepmunka alkalmával végzett kutatást megelőzte- és a módszertani alapelvek meghatározását közvetlenül befolyásolta a professzor szociológiai rendszere. Véleményének Szombatfalvy Györgynek írt levelében sarkosabban is hangot adott mondván, hogy „az egész monográfiai szociológiában a legnagyobb hiba, hogy tudományos szociológia akart lenni spekulációs előzményekkel és spekulációs igazolással.”⁹⁹

1941 és 1944 között a KMDSz társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége, Venczel József intézeti tanár szakmai irányításával, több alkalommal szervezett kiszállásokat Bálványosváraalján. A bálványosváraaljai

⁹⁶ ERE Gyűjtőlevéltára, Markos hagyaték, *Szombatfalvy György levele Markos Andrásához*, 1942. április 4. 1.

⁹⁷ ERE Gyűjtőlevéltára, Markos hagyaték, *Nagy Géza gyászbeszéde*, 1974. március 25. 1–4.

⁹⁸ Markos András: *A monografikus szociológia...* 518.

⁹⁹ ERE Gyűjtőlevéltára, Markos hagyaték, Markos András levele Szombatfalvy Györgynek, 1942. július 13. 1.

falukutatás az ETI munkatervével is kapcsolatba hozható ugyanis a kutatás, az ETI keretében zajló kolozsborsai falukutatás előzménye volt, melynek során a később alkalmazásra kerülő módszerek gyakorlati alkalmazhatóságáról kaphatott képet az intézet munkaközössége.

A bálványosváraljai munkatábor első, 1941-es, négy hétig kiszállásáról, a tábor egyik résztvevője, Molter Péter adott hírt.¹⁰⁰ Az 1942-re tervezett bálványosváraljai kiszállás, a rendkívüli körülményekre való tekintettel elmaradt, így a következő terepgyakorlatra 1943 tavaszán került sor, amikor a korábbi kutatások hiányosságait pótolva 9 közgazdászhallgató gyűjtött adatokat a falu mezőgazdasági adottságaira vonatkozóan. Az 1943-as évi nyári, egy hónapig tartó kiszállás során 9 közgazdászhallgató, 2 teológia hallgató és egy-egy bölcsész-, vegyész- és orvostanhallgató vett részt. A kiszállás során túlsúlyban lévő közgazdászhallgatók a falu „*társadalomgazdasági*” adataira vonatkozóan gyűjtöttek adatokat.¹⁰¹

Imreh István, a bálványosváraljai munkatáborban az 1943-as évben vett részt, az ott szerzett tapasztalatairól a *Március* hasábjain jelentet meg rövidebb beszámolója.¹⁰² Imreh István második világháborút követően megjelent bálványosváraljai kutatásra visszatekintő írásainak hangvétele – nem meglepő módon – kritika irányába mutató hangsúlybeli eltolódásokat mutat.¹⁰³

A *Közgazdászok Bálványosváralján* című, 1943-ban megjelent szövegben Imreh István a Bálványosváralján végzett gyűjtőmunkáról és azt követő munka céljáról tudósít. A táborban végzett munka célja annak a megállapítása volt, hogy mekkora termőterületre van szüksége egy bálványosváraljai családnak a létfenntartáshoz, illetve, hogy mekkora munkabefektetés szükséges az adott földterület megműveléséhez. Imreh István a váralján gyűjtött „*gazdag néprajzi anyaggal*” szembeni „*érthetetlen közömbösségük*” miatt a bölcsészhallgatókat elmarasztalta, ezzel együtt pedig a kutatás iránt érdeklődő egyetemi hallgatókat, a munkában való bekapcsolódásra buzdította. A kutatásban részt vevő diákok körének a bővítését azért tartotta szükségesnek, mert a meglévő kutatási eredményeket hiányosnak tartotta, illetve a tanulmányozni kívánt térség kereteinek („*tájkeret*”) a

¹⁰⁰ L. Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján, *Hitel*, 1940–1941. 3–4. sz 285–306.

¹⁰¹ Imreh István: Közgazdászok Bálványosváralján, *Március*, 1943. 5. sz 11.

¹⁰² Imreh István: *Közgazdászok Bálványosváralján*... 11.

¹⁰³ L. pl. Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás, *Korunk*, 1967. 9. sz 1190–1197., Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. In. *Korunk Évkönyv*, 1979, Kolozsvár, 1979. 20–30.

tágítását is kívánatosnak látta. A bálványosváraljai kutatás, mozgalomként való értelmezése is magyarázza a diákok mobilizálása érdekében tett kísérletet.

Később megjelent írásaiban Imreh István a bálványosváraljai kutatások során alkalmazott módszerek kritikai olvasatát adja azzal, hogy kifogásolja a munka során kimagasló szerepet kapó „szociológiai paralelizmus” elvének azon tételét, mely az egyes életmegnyilvánulások kerettényezői között mellé-, és nem alá-fölé rendelő viszonyt tételez. A bírálat másik pontja szerint, a faluközösség önálló társadalmi egységként való megközelítése túlzottan atomizált társadalomképet eredményez, melyben a társadalom osztályszerkezete a „valóságosnál” jobban háttérbe szorul.¹⁰⁴ Imreh István 1967-es értékelésében a bálványosváraljai falukutatás, mint a „néppel való azonosulás” szenvedélye jelenik meg, amely révén az eszmék és ideológiák keresztűzésében álló fiatal értelmiségiek „életformát” választottak és a szocializmus építésének útjára léptek, miközben „antifasisztává” váltak.¹⁰⁵

A székelyudvarhelyi vándorgyűlés felszólalója

1944. január 4 és 6 között került megszervezésre a KMDSz székelyföldi munkaközösségének székelyudvarhelyi vándorgyűlése. A második bécsi döntést követően Székelyföld felzárkóztatásának az igénye a politikai és a közéleti diskurzus szerves részét képezte egy új székely kongresszus¹⁰⁶ megszervezésének a szükségessége azonban 1943 tavaszán, a Sepsiszentgyörgyi háromszékmegyei gazdasági értekezleten körvonalazódott.¹⁰⁷ A *Hitel* 1943-as évi 4. számában Venczel József a kezdeményezést felkarolva *Új székely kongresszust!* címmel jelentetett meg írást.¹⁰⁸ Venczel József nem csak szóban, hanem előadásban is szorgalmazta a székely kongresszus megszervezését, illetve népszerűsítette a létrehozandó kongresszus tervét, így pl. Marosvásárhelyen *Az új székely kongresszus terve* címmel tartott előadást.¹⁰⁹

A kongresszus tervét a KMDSz székelyföldi munkaközössége karolta fel. Az előkészítés során több vitára és tanácskozásra került sor, melyeknek egyikén, amit

¹⁰⁴ Imreh István: *Bálványosváraljai falukutatás ...* 1192.

¹⁰⁵ Uo 1197.

¹⁰⁶ Az első, csíktusnádi székely kongresszusról lásd Balaton Petra: *A székely akció története*, Cartofil, Budapest, 2004.

¹⁰⁷ *Székely Nép*, 1943. április 1.

¹⁰⁸ L Venczel József: *Új székely kongresszust*, *Hitel*, 1944. 4. sz 238–240.

¹⁰⁹ MNL OL, K 28 83. cs 134 t *A Gróf Teleki Pál Tudományintézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943-as évről*, 1944. január 1. 2–30.

Budapesten szerveztek, Imreh István is részt vett. Imreh István abban a munkában is szerepet vállalt, mely ugyancsak a vándorgyűlés előzményeként, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai osztályán Venczel Józseffel együtt adatsorok genealógiák összeállításával készítette elő a tanácskozást.¹¹⁰

A székelyudvarhelyi vándorgyűlés fontosabb programpontjait az egyes témaköröket érintő előadások alkották.¹¹¹ Az előadók megválasztásánál az idősebb és a fiatalabb generáció közötti párbeszéd megvalósítása volt a szervezés egyik fontos kritériuma, így az idősebb nemzedéket Molter Károly, László Dezső és Teleki Géza képviselte. Az előadók egy fiatalabb nemzedékét alkották a *Termés* körül csoportosuló írók, Asztalos István, Szabédi László és Böződi György, akik Imreh István szerint „*a székely egyetemi hallgatókhoz politikailag is közelebb áll[tak].*”¹¹² Az egyetemi hallgatókat Bokor Zoltán, Faragó József, Marosi Péter, Isák József, Lőrincz László, Salamon Sándor és Imreh István képviselték.

A vándorgyűlésen elhangzott előadások alapvonása, hogy az előadók mindegyike Székelyföld gazdasági és szellemi egységének a megvalósítása mellett tört lándzsát, hivatkozva a székelység Erdélyi- és „egyetemes” magyarsággal szembeni „küldetéséből” fakadó megerősödésének a szükségességére. Az előadók kulturális, társadalmi és gazdasági célokat, illetve fejlesztési irányokat határoztak meg. Kulturális téren a népi műveltség extenziójának a szükségessége fogalmazódott meg, kimondatlanul is a Németh László és Erdei Ferenc írásából jól ismert tételeire rímelő érvrendszer mentén. A népi műveltség gazdaságilag magasabb pozíciókban lévő „társadalmi osztályokba” való beemelése –, az előadók okfejtése szerint – a „középosztály” és a „polgári” réteg, „kevert fajú” és „idegen” kultúrájának a megszüntetését, illetve a „legmagyarabb társadalmi réteg” kultúrájának a kiterjesztését, ezzel együtt a(z erdélyi) magyar társadalom integritásának a kulturális téren való beteljesítését jelentené.¹¹³ A „polgárosodás” „*mesterséges képződményként*” és „*idegen elemek beszűrődésével*” lejátszódó folyamatként való értelmezése miatt, az előadók úgy vélték, hogy a népi kultúra extenziója, társadalmi

¹¹⁰ Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára (továbbiakban EME), Imreh István kéziratgyűjteménye (Imreh hagyaték), 18. doboz, 256. t. *Adatok a székelyudvarhelyi vándorgyűléshez.*

¹¹¹ L. Faragó József (szerk.): *Szülőföldünk. A KMDSz Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének előadásanyaga*, Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, Sepsiszentgyörgy, 1944. 121–122.

¹¹² EME, Imreh hagyaték, 18. doboz, 256. t. *Adatok a székelyudvarhelyi vándorgyűléshez.*

¹¹³ Salamon Sándor: A magyar kultúra megújítása, In. Faragó József: *Szülőföldünk...* 76–78.

tekintetben a parasztság „polgárosodása” előtti akadályok egyikének a felszámolásával lenne egyenértékű.¹¹⁴ A parasztság „polgárisodása” egyrészt az általános és a felsőoktatás ingyenessé tétele-, másrészt pedig az iparosodás révén teljesíthető be, melyet azonban tudatos irányítással kell beteljesíteni. Az iparosodás előfeltételét az előadók szerint az infrastrukturális fejlesztések képezik, főként pedig a Székelyudvarhely–Csíkszereda és Marosvásárhely–Székelyudvarhely–Sepsiszentgyörgy városokat összekötő vasútvonal, állami befektetéssel történő kiépítését tartották alapvető fontosságúnak.¹¹⁵ A gazdasági téren kívánatosnak tartott átalakítások mellett, egyúttal a parasztság, „*a magyar kultúra bölcsőjének*” látott, népi műveltség metamorfózisát is magával vonja. Böződi György oldja fel a dilemmát, rámutatva a népi műveltség időbeli dinamizmusára, érvrendszerét ultimátummal nyomatékosítva, közbevetve, hogy „*ha választani kellene, hogy az ősi kultúra maradjon-e fenn vagy maga a nép, nem lenne nehéz a választás.*”¹¹⁶

Imreh István, vándorgyűlésen elhangzott előadásában a székely közbirtokosságok történetét vázolta fel. Előadásának nagyobb részében a székelység aktuális, gazdasági problémákból eredő strukturális „rendellenességek” lehetséges orvoslási módjára kereste a megoldást. A székelység letelepedésének az időszakában közös tulajdonban volt a szántó, a legelő és az erdő. A fejlődés ezen szakaszában a közös tulajdon használatának jogában, „*vérség és katonai szolgálat alapján*” mindenki egyenlő módon részesült.¹¹⁷ Nyílosztásra a lakosság szaporodásával összefüggő időközönként, sorshúzással került sor. A szociális egyenlőség eszméjéhez közeli állapotként bemutatott kezdeti időszak, az 1940-es évek problémáinak a megvilágításban, pozitív előjelet kapott. Az idill, a magántulajdon megjelenésével, illetve a magántulajdonban lévő birtokok gyarapodása révén bomlott meg. Imreh értelmezésében a tulajdonforma szerkezeti átalakulása a társadalom rendi alapokon nyugvó átalakulását és az „*idegenvérvűek*” térnyerését vonta maga után. A fejlődés ezen szakaszában, a közösségi tulajdon egyre inkább bomlófélben volt, mert „*az önelvű ember korszaka nem tűrte meg, nem tűrhette meg a közös, rendezetlen arányokban, vérség és szokás által kialakult tulajdoni viszonyokat.*”¹¹⁸ „*Így aztán nemzetiségi vagyunk hányatott élete folyamán eljutott oda is, hogy idegen fajta*

¹¹⁴ Böződi György: Népi feladataink Székelyföldön, In. Uo 83.

¹¹⁵ Bokor Zoltán: Székelyföldi vasútkérdés. In. Uo 69.

¹¹⁶ Böződi György: Népi feladataink Székelyföldön... 90.

¹¹⁷ Imreh István: Székely közbirtokosságok, In. Faragó József (szerk.): *Szülőföldünk*... 48–67.

¹¹⁸ Uo 55.

érdekeit szolgálja. Így szegényítette ezt a székelységet főúr, kapitalista fás és hatalmi helyzetbe jutott idegen.”¹¹⁹

Imreh István Székelyföld aktuális problémájának a terület által eltartani képtelen „néptöbbletet” tekintette, melyre véleménye szerint „az egészséges kitelepítés még nem teljes megoldás, mert csak a belső megélhetési források kiterjesztésével egyetemben válna azzá.”¹²⁰ A szükségszerű belső átalakulás kiindulópontját Imreh szerint a közbirtokosságoknak kell képezniük, melyek biztosítanák a fejlesztésekhez szükséges tőkét. Imreh egy közösségi irányítás alatt álló központi szerv által megtervezett és koordinált iparosítást látott ideálisnak, mert „ipart kell teremteni és ipart másként teremteni, mint ahogyan ma máshol ipar és iparosodás termelődik.”¹²¹ A racionálisan tervezett és irányított iparosítás a vagyonkoncentrációt és a társadalmi érdekharcot, illetve a „polgárosodás okozta elferdüléseket” volt hivatott beteljesíteni. Az átalakítások előfeltételét Imreh szerint a gazdasági erőforrásokról való tájékozódás kell, hogy megelőzze. Az Imreh István által felvázolt közösségi-szövetkezeti formában végrehajtandó iparosítás – ahogyan azt a *Székely Nép* tudósítója is megjegyezte – nem volt mentes forradalmi hevülettől és fiatalos utópizmustól.¹²²

Az Imreh István által képviselt elvek, irányvonalak és értékítéletek beleillenek a korszak „Székelyföld-diskurzusába”. A térség relatív túlnépesedésének a problémája és az iparosítás szükségessége visszatérő motívuma a székelyföldi régió-fejlesztési programoknak. A kitelepítés, mint a nemzetiségi és relatív túlnépesedési problémák alternatív megoldásának módja, szélesebb körökben is ismert jelenség, általánosan osztott vélemény volt. Az „egészséges kitelepítés” koncepciója, mely az iparosítás mellett, a székely népfelesleg problémáját lett volna hivatott orvosolni, mindenekelőtt Venczel József elképzeléseihez köthetők, aki statisztikai számítások alapján arra a következtetésre jutott, hogy, míg a földhiány egyes térségekben az „egykézést” eredményezte, Székelyföldön ez a probléma a kivándorlásban artikulálódott. Eszerint „a székely nem azért hagyja el ősi földjét, nem azért lesz szolga és cseléd, nem azért hajlik meg mások parancsának, mert kiszikkadt belőle az

¹¹⁹ Uo 58.

¹²⁰ Uo 59.

¹²¹ Uo 65.

¹²² *Székely Nép*. 1944. január 11.

*ősök büszke rátartisága, a föld dobta ki a világba.*¹²³ A székelység nagy tömegben kivándorolt tagjai idegen környezetben iparosként, napszámosként, kültelki munkásként vagy cselédként kénytelenek egzisztenciát teremteni. Venczel értelmezése szerint az „*ősi földművelő élethivatástól idegen*” foglalkozások társadalmi értelemben hanyatlást jelentenek. Úgy látta, hogy a székely kivándorlás „racionális” megszervezése ezt a problémát képes lenne megoldani, sőt nemzetiségpolitikai célok szolgálatba is állítható lenne.¹²⁴ A székely népfelesleg kivándorlásnak „racionális” megszervezése nemzetiségpolitikai szempontból hosszabb távon Észak-Erdély nemzetiségi arányainak a magyarok javára való módosulását vonta volna maga után, ezáltal legitimé téve a magyar állam fennhatósági igényeit.

A székelyudvarhelyi vándorgyűlés eseménye mindenekelőtt *Székely Nép* részletes tájékoztatója révén kapott nyilvánosságot, de az egyetemi hallgatóság több csatornán keresztül is értesült a kongresszusról. A vándorgyűlés alkalmával a KMDSz létrehozta a „Székelyföld” Lap- és Könyvkiadó szövetkezetet, mely átvette a Bányai János által alapított, illetve 1931 és 1944 között általa szerkesztett, Székelyudvarhelyen megjelenő *Székelység* című folyóirat szerkesztését és kiadását. Imreh István székelyudvarhelyi előadását két részben, közölte a *Székelység* 1944-es évi első és második száma.¹²⁵ Még 1944-ben, Faragó József szerkesztésében, *Szülőföldünk* címmel, kötetbe szedve megjelent a vándorgyűlés előadásanyaga,¹²⁶ melynek anyagi fedezetét a „Székelység” Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet biztosította.¹²⁷ A székelyudvarhelyi kongresszust a tervek szerint egy Sepsiszentgyörgyön megrendezésre kerülő újabb tanácskozás kellett volna, hogy kövesse, erre azonban nem került sor.¹²⁸

Az egyetemi évek lezárása

Imreh István *Székely közbirtokosságok* című doktori disszertációja,¹²⁹ az 1944-es felszólaláshoz képest tudományos értelemben megalapozottabb, a problémák megoldása helyett, azok történetiségére helyezi a hangsúlyt.

¹²³ Venczel József: Néhány adat a székely kivándorlás háttéréből, *Hitel*, 1936. 4. sz. 311.

¹²⁴ Venczel József: Öt Olt menti székely község népmozgalma, *Hitel*, 1937. 1. sz. 42.

¹²⁵ Imreh István: A székely közbirtokosságok kialakulása, *Székelység*, 1944. 1. sz. 7–10., Imreh István: A székely közbirtokosságok jövője, *Székelység*, 1944. 2. sz. 3–5.

¹²⁶ A kötetből az elhangzott előadások közül Szabédi László előadása objektív okok miatt kimaradt.

¹²⁷ Vö. *Ellenzék*, 1944. július 21. 3., illetve *Székely Nép*, 1944. január 11. 5.

¹²⁸ Bokor Zoltán: *A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége...* 13.

¹²⁹ EME, Imreh hagyaték, 17. doboz, 217. t. *Székely közbirtokosságok – doktori dolgozat*.

A kutatás terepül választott térség, a székely közösség sajátos jegyeként Imreh István a székelyek „*sajátos szellemiségét*”, „*esetleges biológiai meghatározottságait*”, „*földrajzi elhelyezkedését*” és az ezek által is meghatározott sajátos, társadalmi-, gazdasági- és politikatörténetét jelöli meg. A vizsgált térség sajátosságai a magyar királlyal szembeni alacsonyabb függőségi viszonyból eredeztethetők. A társadalmi szerveződési formák hagyományok révén való továbbélésének a feltételezése az, ami a tapasztalat útján szerzett tudás, forrásanyagként való felhasználását indokoltta a szerző számára.

A székely közbirtokosság kérdéskörének megközelítése során Imreh István a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások szoros-, egymástól elválaszthatatlan egységét tételezte, ami arra a feltételezésre vezethető vissza, mely szerint, a föld tulajdonlásának módja, illetve a termelés mikéntje, a történeti beágyazottsággal együtt alakítja ki a társadalom szerveződésének formáit, szabályozza a mindennapi érintkezés módozatait.

A 145 oldal terjedelmű írás a székely közbirtokosságok kialakulásának és fejlődésének a kérdését a székely eredet problémájától a dolgozat megírásának időszakig elemzi, eljutva ezáltal a közbirtokosság erodálódásáig. Imreh István dolgozatában a két világháború közötti korszak nagynevű kutatóinak munkáira, illetve a téma egyes részkérdéseit feldolgozó szakértőjének a kutatási eredményeire támaszkodott, elődeges forrásként a székely falutörvényeket használta. A dolgozat tudománytörténeti szempontból mindenekelőtt Tagányi Károly földközösségi kutatásaihoz kapcsolódik.¹³⁰

Családalapítás

Imreh István 1944-ben vette feleségül az 1922-ben Arad megyében lévő, Vadász településen született Höhn Máriát. Höhn Mária édesanyja 1925-ben életét vesztette, így a szebeni születésű Höhn Margaréta nevelte, hivatalnoki pályán lévő apjával, Höhn Károllyal együtt. Höhn Máriának apai ágon két-, felnőtt korukban Marosvásárhelyen élő testvére volt.¹³¹ Elemi iskoláit 1929 és 1934 között végezte Nagyenyeden, majd a sepsiszentgyörgyi (1934–1939; 1941–1942), illetve a debreceni (1939–1941) leánygimnáziumban tanult. Felsőfokú tanulmányait Kolozsváron a

¹³⁰ Lásd Wellmann Imre: *Földközösségtől faluközösségig...*

¹³¹ CNSAS, Imreh dosszié, *Höhn Mária útlevélkérelmének kivonata*, 1976. június 29, 242.

Szociológia és Társadalompolitikai Intézetben végezte 1942 és 1944 között.¹³² 1945-ben született meg első gyermeke, ifj. Imreh István, 1947-ben pedig Imreh Mária.

Imreh István és Höhn Mária házassága a visszaemlékezések szerint harmonikus volt. Imreh István mellett, feleségének visszafogott „árnyékegyénisége” megfelelő társnak bizonyult a tudományos karrierjét építő férfiú számára. Höhn Mária tanulmányainak elvégzését követően közéleti feladatokat nem vállalt, a családjában és a feleség szerepköre töltötte ki életét. A házasság időszakában voltak periódusok, amikor felmerült benne az önállóság igénye és az ebből eredő közéleti munkavállalás vágya, azonban ez végül nem realizálódott.¹³³ A visszaemlékezések művelt, rendszerint késő éjszakába nyúlóan olvasó és férje oldalán, a különböző társadalmi eseményeken, összejöveteleken mindig részt vevő asszonyként írják le személyét.

A házimunka elvégzése Höhn Máriára hárult, Imreh István rendszerint otthon is munkájának élt, szabadidejét kutatásnak szentelve. Több füzetnyi rendszeresen vezetett munkanaplói napi több órányi kutatásra fordított időről tanúskodnak, ami mellett Imreh Istvánnak 1948 után tanári és közéleti kötelezettségeinek is eleget kellett tennie.

Összegzés

Imreh István pályakezdése, az életút későbbi ívének szempontjából tipikusnak tekinthető. A gimnáziumi osztályokat a korszak legszínvonalasabb erdélyi iskoláiban végezte, ahol tudományos és közéleti téren is szerepet vállaló, a korszak szellemiségét ismerő és alakító tanárok befolyása alatt formálódott. A Kolozsvári Unitárius Kollégium sajátos valláserkölcsei alapon álló értékrendszert közvetített diákjai irányába, melynek minden szála az erdélyi magyarság kisebbségi státusához kötődött. A Brassói Kereskedelmi Iskolában töltött időszak, elsősorban a népi írók szellemiségével való megismerkedésnek a korszaka volt. Imreh Istvánnak minden adottsága meg volt ahhoz, hogy a mesterséges akadályok elhárulásával sikeresen letett érettségét követően, az 1940-ben Kolozsvárra visszakérült magyar egyetem közgazdaságtudományi karára beiratkozzon. A nagypolitika szempontjából is felértékelődött erdélyi magyar tudományosság következtében az újjászervezett egyetem és az EME, továbbá az újonnan létrehozott ETI biztosították a szakmai tudás

¹³² Uo.

¹³³ Farkas Mária szívélyes közlése, Kolozsvár, 2014.

megszerzésének és a tudományos munkavégzésnek az intézményes és személyi feltételeit. Imreh István ambíciója és a magával hozott értékrend révén, élt az elébe táruló lehetőségekkel. „Forradalmi” vérmérséklettől és nem kevés idealizmustól hajtva, aktív tagja volt a korszak ifjúsági mozgalmának és résztvevője azoknak az eseményeknek, amelyek az aktuális problémák megoldását tűzték ki célul. A székelyföldi parasztság problémáit, illetve a korszak gazdaság és társadalmi „rendellenességeit” tapasztalat révén ismerő sepsiszentkirályi családból származó Imreh István gondolkodására kiemelkedő hatást gyakorolt a népi írók mozgalma és a népi irodalom erdélyi „közvetítőinek” munkássága. A korszak közéleti és politikai diskurzusának hatásai következtében az életmű ezen szakaszának bizonyos szegmensei mára meghaladtak, illetve vitatható megállapításokat is tartalmaznak.

A második világháborút követő hatalomváltással a két világháború közötti kisebbségi időszak és az 1940 és 1944 közötti korszak átértékelődött. Imreh István 1949-ben keletkezett szakmai önéletrajzának publikációs jegyzékében három tétel szerepel, melyek közül két írás 1946-ban, egy pedig 1947-ben keletkezett. A KMDSz szervezetéről, és az ebben betöltött szerepéről Imreh István éppen úgy nem tett említést, mint ahogyan 1943 és 1944-ben megjelent publikációinak jegyzékét sem tüntette fel.¹³⁴

¹³⁴ CNSAS, Imreh dosszié, *Szakmai önéletrajz*, 1949. július 8, 6–7.

A felhasznált források és irodalom jegyzéke

I. Nem publikált források

- Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității – Direcția Arhivă Centrală/Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács, Dosarul Imreh István/Imreh István megfigyelési dossziéja – I 195756.
- Direcția Județeană Arhivelor Naționale – filiala Cluj/Kolozs Megyei Román Állami Levéltár, Colegiul Unitarian din Cluj/Kolozsvári Unitárius Kollégium, F 164.
- Direcția Județeană Arhivelor Naționale – filiala Covasna/Kovászna Megyei Román Állami Levéltár, Școala Generală Bodoc/SepsiBodoki Általános Iskola, F 201.
- Direcția Județeană Arhivelor Naționale – filiala Covasna/Kovászna Megyei Román Állami Levéltár, Fondul Familiar Imreh/Az Imreh Család Iratai, F 412.
- Erdély Múzeum Egyesület Kézirattára, Imreh István kézirathagyatéka.
- Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Markos András kézirathagyatéka.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály, K28.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Szalai Béla miniszteri osztálytanácsos iratai, K 690.

II. Publikálás alatt lévő források

- *Elbeszélt családtörténet. A sepsiszentkirályi Imreh család története.*
- Lőrincz D. József: *A népszolgálat értelmezése a politikai eszmetörténetben.*

III. Publikált források

a.) Elsődleges források

- *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József – Tudományegyetem tájékoztatója*, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala, Kolozsvár, 1942.
- A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést. *Művelődés*. 2014. 1. sz 26–31.
- Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/43. tanév I. félévében – György Lajos jelentése, Kolozsvár, 1944.
- Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/44. tanévben – György Lajos jelentése, Kolozsvár, 1944.
- Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi gondola és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Története*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.
- Faragó József (szerk.): *Szülőföldünk. A KMDSz Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének előadásanyaga*, Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, Sepsiszentgyörgy, 1944.
- „Igyekeztem jó tanár lenni s az igazat írni”, *Szabadság*, 1999. szeptember 18. 9.

- Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. In. *Korunk Évkönyv* 1979, Kolozsvár, 1979. 20–30.
- Imreh István: Bálványosváraljai falukutatás, *Korunk*, 1967. 9. sz 1190–1197.
- Markos András: A monografikus szociológia, *Társadalomtudomány*, 1942. 4–5. sz 497–547.
- Mikecs László: Új erdélyi tudomány – Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1944.
- Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Kolozsvár, 1942.
- Venczel József: *A falukutatás módszerének vázlata*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.
- Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*, Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár, 1935.

b.) Folyóiratok

- *Hitel*
- *Március: Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság szava*
- *Székelység: A Székelyföldet és népét ismertető folyóirat*

c.) Statisztikák, adattárak, lexikonok

- Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok – 1662–1848*, Kriterion, Bukarest, 1979.
- *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/>, [2014. július 25.]
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája – 1850–1992*, <http://varga.adatbank.transindex.ro/>, [2014. február 25.]

d.) Szakirodalom (monográfiák, tanulmányok)

- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély – 1940–1944*. Jaffa, Budapest, 2011.
- Both Noémi Zsuzsanna: Népszolgálat és kompromisszum – Életmű a szocialista Romániában, *Magyar Kisebbség*, 2012. 1–2. sz 273–315.
- Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*, Kriterion, Bukarest, 1992.
- Erős Vilmos: Közép- és Kelet-európai történetírás, *Valóság*, 2014. 3. sz 81–108.
- Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013.
- Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.
- Kozma Csaba: *Tanítsa írásra, számvetésnek mesterségére. Adalékok a bodoki oktatás történetéhez*, Sepsiszentgyörgy, 2003.
- Pál Judit: Néhány gondolat az erdélyi újkori társadalomtörténetírás-helyzetéről, *Erdélyi Múzeum*, 2010. 1–2. sz 10–16.
- Rostás Zoltán: *Atelirul gustian. O abordare organizațională*, Tritonic, București, 2005.
- Szlucska János: „Pünkösdi királyság” – *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*, Gondolat, Budapest, 2009.

- Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék – Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kriterion, Budapest, 2003.
- Vofkori Mária: Imreh Istvánról, In. Csetri Elek – Egyed Ákos – Somai József – Somai József (szerk): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II., Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004. 309–335.
- Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig – Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig, *Etnographia*, 1989. 1–4. sz 278–303.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, Kalligram, Pozsony, 2009.